

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ Ἡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ *

ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΝΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

β) Ἀριθμὸς ἀντιφώνων ἐν τῷ Β' μέρει.

Ἐνῶ ἐν τῇ τοῦ *Borgia* περιγραφῇ ἀναγράφεται ἐν τῷ Β' μέρει ἡ ὑπαρ-
ξις καὶ ψαλμωδία τῶν τριῶν μόνον, τῶν μικρῶν, λεγομένων, ἀντιφώνων,
ὧν οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ ἐνὸς μόνου καταλλήλου ὑποψάλματος ἢ ἐφυ-
μνίου, ἢ τοῦ *Καισαρείας Ἀμβροσίου* τουναντίου περιγραφῇ ρητῶς—πιθα-
νάτα δὲ καὶ αἱ τῶν *Συμεὼν Θεσσαλονίκης* καὶ *λαυριώτου Ἀλεξάνδρου* ¹
ἀναφέρει τὴν ψαλμωδίαν ἕξ ἐν συνόλῳ ἀντιφώνων, ὀρίζει δηλαδὴ αὕτη, πλὴν
τῶν 3 μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων, εἰσέτι τὴν ψαλμωδίαν 3 ἐτέρων, με-
γάλων λεγομένων, ὡς ἐχόντων τελείους καὶ πλήρεις τοὺς στίχους. Εἶναι δὲ
ταῦτα οἱ ψαλμοὶ 141, *Φωνῇ μου πρὸς Κύριον*, 129 *Ἐκ βαθέων ἐκέκραξα*
καὶ 116, *Αἰνεῖται τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη*, τῶν ὁποίων στίχοι τινὲς τοῦ
β' καὶ ἅπαντες οἱ τοῦ γ' ψάλλονται μετὰ ἰδιαίτερου ἑκαστος ἐφυμνίου, τῶν
συχηρῶν τ. ἕ. τροπαρίων, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐπισφραγιζομένων διὰ τῆς
ψαλμωδίας δοξαστικοῦ τινος τροπαρίου (Δόξα) καὶ τοῦ Θεοτοκίου (καὶ νῦν).
Βεβαίως δὲν εἶναι ξένον τὸ ἔθος ἐν τῷ ἱερατικῷ τύπῳ νὰ συνοδεύωνται οἱ
στίχοι τῶν ψαλμῶν παρεκτός τῶν ψαλμικῶν ἐφυμνίων, οἷον *Ἀλληλουῖα κ.λ.* ²,
εἰσέτι καὶ παρ' ἄλλων βραχυτέρων ἢ μακροτέρων ἐφυμνίων ἢ ὑποψαλμάτων,
ἀρμολογῶν τῇ ἑορτῇ καὶ εἰλημμένων ἐκ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, οἷον *Δόξα*
σοι ὁ Θεός, Ἐσπερινὴν θυσίαν, Τὴν ζωηφόρον σου ἔγερσιν, Ὁ τοῖς μαθη
ταῖς ἑξαποστείλας κ.τ.λ. ³. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ
τύπου τούτου, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεώς του συνέδεσε τὴν ἀνάπτυξιν
τῆς μελωδίας μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἔργων ἐκ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, τῶν
τροπαρίων, ἐνιαχοῦ δέ, παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἰδίως, καὶ τῶν κανόνων ⁴. Οὐ-
δὲν τὸ περίεργον παρουσιάζει ὡσαύτως ἡ ψαλμωδία ἐνὸς ἐκάστου στίχου
ψαλμοῦ τινὸς μετὰ ἰδιαίτερου τινὸς ἐκάστοτε ἐφυμνίου ⁵. Ἀπαντᾷ ὡσαύτως

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 56.

1. Περὶ τοῦ τελευταίου ὄρα ἄνωτ. ἐν σελ. 48,2.

2. Ὅρα ἄνωτ. ἐν σ. 46,4. Πλείονα ψαλμικὰ ἐφύμνια εὑρίσκονται ἐν τῷ ὡς
ἀνωτέρω ἐν σελ. 55,1 μνημονουθέντι *Κανόνι τῶν ἀντιφώνων τῶν ψαλμῶν τῆς τοῦ*
Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, εἰς ὃν καὶ παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην.

3. Ὅρα ἄνωτ. ἐν σελ. 44|45, 47,2, 48 ἔξ.

4. Ὅρα τὰ ὡς ἀνωτέρω ἐν σελ. 716 ἔξ. λεχθέντα.

5. Πρβλ. ἐπὶ π. δ. τὴν παρὰ τῷ *Δημητριάδῳ* I, 112 ἀκολουθίαν τοῦ ὁρθρου

ἐνιαχοῦ ἐν τῇ παραδόσει καὶ εὐχῇ τοῦ 129 ψ., ἡ δ' τοῦ Εὐχολογίου, Ὁ τοῖς αἰσιγήτοις ὕμνοις, ἣτις ἀποκαλεῖται, ἡ ἀπὸ τοῦ Ἐκ βαθέων ἐκέκραξα, οὕτω δὲ παρὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 105 εὐχολογίου τῆς Πάτμου (ἴδε Δημητριάδου II, 161). Ἄλλὰ τόσον αὖν) ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς τῆς εὐχῆς ταύτης, ἣτις σημειωτέον εἰς οὐδεμίαν ἀπολύτως ἐσωτερικὴν συγγένειαν καὶ σχέσιν εὐρίσκειται πρὸς τὸν 129 ψαλμὸν, προσεγγίζει δὲ πλείοτερον πρὸς 18 ψ. μᾶλλον, Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται, ὅστις ἀπετέλει, ὡς εἴπομεν, τὸ τελευταῖον ἀντίφωνον, ὅσον βον) ἡ παρουσία ἀφ' ἐνὸς μὲν Δοξαστικοῦ καὶ Θεοτοκίων, καθὼς καὶ τροπαρίων ὀλοκλήρων ὡς ὑποψάλμων ἢ ἐφυμνίων, ὑπομνησκόντων τὸν μεταγενέστερον μοναχικὸν τῶν ἀκολουθιῶν τύπον, ἀφ' ἐτέρου δὲ τοῦ 116 ψ., Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, δις ἐν τῇ αὐτῇ ἀκολουθίᾳ, καὶ δὴ ἐν τῷ αὐτῷ, τῷ Β' μέρει, ἦτοι, ἀπαξ μὲν ὡς μεγάλου ἀντιφώνου καὶ συναπτῶς πρὸς τὸν 141 καὶ 129 μετὰ στιχηρῶν τροπαρίων, εἶτα δὲ πάλιν ὡς μικροῦ ἀντιφώνου μετὰ ἐτέρου ἐφυμνίου, τοῦ Ἅγιος ὁ Θεός, ψαλλομένου—πάντα, λέγω, ταῦτα τὰ περιστατικά εἶναι ἱκανά, νομίζομεν, νὰ πείσωσιν ἕκαστον, ὅτι πρόκειται ἐδῶ περὶ μεταγενεστέρας τινὸς καὶ συγκεχυμένης τάξεως, προελθούσης ἢ ἐπηρεασθείσης προφανῶς ἐκ τῆς μοναχικῆς διατάξεως καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ μετὰ αὐτῆς. Τὰ μετὰ τὴν Εἴσοδον λοιπὸν ἐπακολουθοῦντα μεγάλα ἀντίφωνα, τὰ ἐκ τῶν Ψ. 141, 129 καὶ 116 συνιστάμενα, ἔχομεν νὰ διανοηθῶμεν ὡς παρεμβολὰς ἢ προσθήκας μεταγενεστέρας ἐξ ἄλλης τινὸς τάξεως, ξένας ὅλως καὶ ἀγνώστους ἐν τῷ τύπῳ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ἁσματικοῦ ἐσπερινοῦ, ὅστις προϋποθέτει τὴν παρουσίαν τῶν μεγάλων ἀντιφώνων ἐν τῷ Α' καὶ πρὸ τοῦ Κύριε ἐκέκραξα μέρει. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς μας ταύτης συνηγορεῖ καὶ τὸ τὴν ἀπόδοσιν τῆς τάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μ. Ἐκκλησίας διεκδικοῦν ὑπ' ἀριθμὸν 266 τυπικὸν τῆς Πάτμου (πρβλ. Δημητρ. I 1-154), ὅπερ, ἐξαιρέσει τοῦ 116 ψ., ὃν ἀναγράφει ὡς μικρὸν ἀντίφωνον, οὐδαμοῦ οὐδένα ὑπαινιγμὸν κἄν ποιεῖται περὶ ψαλμοφθίας τῶν 141 καὶ 129 ὡς μεγάλων ἀντιφώνων καὶ συναπτῶς πρὸς τὸν 140 ψ. Ἀναγράφομεν ἐνταῦθα τὴν περιγραφὴν ἐσπερινῶν τινῶν πρὸς μεγαλυτέραν πίστωσιν τῶν λεγομένων ἡμῶν. Οὕτω, διὰ τὸν ἐσπερινὸν τῆς παραμονῆς τῆς Ἀναλήψεως ἀναγινώσκομεν (Δημητρ. I, 145)· «καὶ ἀρχόμεθα τό, Κλῖνον Κύριε, τὸ τελευταῖον καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον. Καὶ τοῦ Πατριάρχου, συνεχίζει περαιτέρω, εἰσερχομένου μετὰ τὴν εἴσοδον [=τὴν γινομένην, ὡς γνωστὸν, περὶ τὸ τέλος τοῦ Κύριε ἐκέκραξα], ὁ ψάλτης λέγει Προκειμένον, ὁ διάκονος τὸ μέγα Κύριε ἐλέησον, καὶ μετὰ τὰ γ' ἀντίφωνα τὰ μικρὰ γίνεται εὐχή, συναπτὴ μετὰ τῶν αἰτήσεων, καὶ λέγονται ἀναγνώσματα γ' [τάδε]· Ἀνέρχεται προανάγνωσις, ὁ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου, ἔνθα ἀνά ἑκάστην τριάδα ἢ καὶ δυάδα ἔτι στίχων τοῦ Ν' ψαλμοῦ ἄδεται καὶ νέον ἑκάστοτε ἐφύμνιον (τροπάριον). Πρβλ. περαιτέρω τὴν παρὰ τῷ Δημητριάδου I, 1—150 φερομένην τυπικὴν διάταξιν, ἐξ ἧς μαρτυρεῖται, ὅτι τὸ τροπάριον τῆς γ' στάσεως τοῦ Ἀμώμου καὶ τοῦ Ν' ψ. τοῦ ὁρθρου, καθὼς καὶ τὸ τροπάριον τῆς Τριτοέκτης ἤλλασε καθ' ἑκάστην ἡμέραν, λεγομένου ἑκάστοτε νέον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἡμερῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

Ἄπόστολος, ἕως τῆς παννυχίδος καὶ τὸ λοιπὸν γίνεται ἡ Παννυχὶς κατὰ τάξιν». Παρομοίως ἔχουσιν αἱ διατάξεις τοῦ ἔσπερινοῦ τῆς Ζ' Κυριακῆς τῶν Πατέρων τῆς Α' συνόδου (αὐτ. I, 146), τῆς παραμονῆς τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' (αὐτ. I, 147), τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων (αὐτόθι I, 156) κλπ.

Βον) Περί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐχῶν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐχῶν συνφθὰ τῇ ἀρχῇ τῆς ὑφισταμένης σχέσεως καὶ ἀνταποκρίσεως μεταξὺ ἀντιφώνων καὶ εὐχῶν αὐτῶν, πρέπει ἀναγκαίως νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῶν ἀντιφώνων.

Παρὰ ταῦτα ὁμως *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης*, εἰ καὶ προϋποθέτει γενικῶς πλείονας εὐχὰς ἐν τῷ ἁσματικῷ ἔσπερινῷ¹, ποιεῖται δὲ ἐνιαχοῦ λόγον καὶ περὶ συναπτῶν καὶ ἐκφωνήσεων², ἀναφέρει ὁμως 5 μόνον εὐχὰς, ἦτοι *τρεῖς* ἐν τῷ Α' μέρει, ὡς καὶ κατονομάζει ἐκ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν λέξεων, τὴν μὲν ὡς τὴν, *Κύριε Οἰκτίρων*, ἀποτελοῦσαν τὴν α' τῶν εὐχῶν ἐν τῷ ἐν χρήσει τύπῳ τῆς ἀκολουθίας³, τὴν δέ, ὡς τὴν, *Ἐσπέρας καὶ πρωῖ*, ἀποτελοῦσαν τὴν ἦ' ἐν τῷ ἐν χρήσει τύπῳ⁴, τὴν δὲ γ' ὡς τὴν, *Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος*, ἀποτελοῦσαν τὴν θ' τοῦ ἐν χρήσει τύπου⁵, δύο δὲ ἐν τῷ Β' μέρει, τὴν τῆς *κεφαλοκλισίας* καὶ τὴν τῆς *ἀπολύσεως*, ἄστινας ὁμως δὲν ἀναγράφει, οὔτε δὲ κατὰ τινὰ τρόπον ὑποδηλοῖ ἢ κατονομάζει, τίνες εἶναι αὐταὶ καὶ διὰ τίνων λέξεων ἄρχονται. Ἀλλὰ παρὰ τὴν σιωπὴν τοῦ ταύτην οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι ὑπὸ μὲν τὴν τῆς κεφαλοκλισίας ὑπονοεῖ τὴν νῦν ἐν χρήσει, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ κλίνας οὐρανοῦς*⁶, ὑπὸ δὲ τὴν τῆς ἀπολύσεως τὴν καὶ τοῦ ἐν χρήσει τύπου⁷, *Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ὑψιστος, ὁ μόνος ἔχων*

1. Πρβλ. σ. 628 «Ὅτι δὲ ἀρχαίον τοῦτο τῆς ἀκολουθίας τὸ ἔθος, καὶ ἀπὸ τῶν εὐχῶν δῆλον.—Αὐτόθι, μετὰ τὸν περὶ τῆς α' εὐχῆς λόγον, ὡς συνισταμένης ἐκ ρημάτων καὶ ἐννοιῶν τοῦ ἀντιστοίχου 85 ψ., προσθέτει «καὶ τὰς λοιπὰς δὲ ὁμοίως πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τῶν ἀντιφώνων καὶ ἐννοίας καὶ ῥήματα εὐρήσεις ἐξ αὐτῶν ὡς καὶ ἡ τῆς Εἰσόδου τοῦ ἔσπερινοῦ σαφῶς δεικνυσιν». Ἐν σελ. 655 λέγεται, ὅτι ψαλλομένου τοῦ, *Κλίνον Κύριε*, λέγονται παρὰ τοῦ ἱερέως αἱ *λυχνικαὶ εὐχαί*. Παρὰ ταῦτα πλὴν τῆς, *Κύριε οἰκτίρων* καὶ τῆς τῆς Εἰσόδου οὐδεμίαν ἄλλην ἀναφέρει ἐν τῷ Α' μέρει εὐχὴν, εἰ καὶ ἀναγράφει ἐν αὐτῷ τρία ἀντίφωνα (τὸ, *Κλίνον Κύριε*, τὸ *προκαίμενον* καὶ τὸ *Κύριε ἐπέκραξα*). Παρομοίως ἐν τῷ Β' μέρει πλὴν τῆς τῆς κεφαλοκλισίας καὶ τῆς ἀπολύσεως, ἄστινας οὐδεμίαν ἀγείρει ἔχουσι πρὸς τὰ κυρίως λεγόμενα ἀντίφωνα, ἅτε μὴ συνοδεύουσαι ψαλμούς, οὐδεμίαν ἄλλην εὐχὴν ἀναφέρει, καίτοι ἀναγράφει 6 ἐν συνόλῳ ἀντίφωνα, ἦτοι 3 μὲν *μαγὰ*, ψαλλόμενα συναπτῶς πρὸς τὸ, *Κύριε ἐπέκραξα*. (ἦτοι τοὺς 141, 129 καὶ 116 ψαλμοὺς), τρία δὲ μικρότερα, τὰ *μικρὰ* κοινῶς λεγόμενα, ἀντίφωνα.—Λόγον περὶ εὐχῆς τινὸς ποιεῖται μόνον μετὰ τὴν *Ἐκτενῆ* τοῦ, *Εἴπομεν πάντες*, ἀλλὰ χωρὶς καὶ νὰ δηλώσῃ τίνα εὐχὴν ὑπονοεῖ ἐνταῦθα. «Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν», λέγει, «ἐκφωνήσεις, Ὅτι ἐπέμωον Πρβλ. καὶ σ. 632.

2. Συναπτὰς ἀναφέρει ἐν σελ. 629 μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς ψαλμωδίας τοῦ α' ἀντιφώνου καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς τοῦ β', ἢ τοῦ προκαίμενου τῆς ἡμέρας—ἐν σελ. 632 μεταξὺ τοῦ, *Εἴπομεν πάντες*, τῆς ἀνωθύμου εὐχῆς καὶ τοῦ α' μικροῦ ἀντιφώνου—ἐν σελ. 632 μεταξὺ τοῦ α' καὶ τοῦ β' μικροῦ ἀντιφώνου—ἐν σελ. 633 μεταξὺ τῶν β' καὶ γ' μικρῶν ἀντιφώνων. 3. Ἴδε εὐχολόγιον σ. 15. 4. Αὐτόθι σ. 19 5. Αὐτόθι σ. 20. 6. Αὐτόθι σ. 21. 7. Αὐτόθι σ. 17.

ἀθανασίαν, ἣτις ἐνιαχοῦ χαρακτηρίζεται καὶ ὡς εὐχὴ ἀπολύσεως¹. Ὅτι δὲ ὁ παρὰ τοῦ *Συμεῶν* σημειούμενος ἀριθμὸς οὗτος τῶν εὐχῶν δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχικοῦ τύπου, οὐδὲν παράδοξον, ἀφοῦ ἡ περιγραφή αὐτοῦ περιστρέφεται οὐχὶ περὶ τὸν ἀρχικὸν τῆς ἀσματικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινοῦ τύπον, ἀλλὰ περὶ τινὰ μεταγενέστερον, ἰσχύοντα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Τὸ παράδοξον ὁμῶς εἶναι τοῦτο, ὅτι ὁ παρ' αὐτοῦ σημειούμενος ἀριθμὸς τῶν εὐχῶν δὲν ἀνταποκρίνεται οὐδ' εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου περιγραφομένην ἔτι μορφήν τοῦ τύπου. Οὕτω ἀπέναντι τῶν 3 ἀντιφώνων τοῦ Α' μέρους ἀναγράφει 2 μόνον εὐχάς, τὴν, *Κύριε οἰκτιρῶν* καὶ τὰς δύο τῆς εἰσόδου (ἃς ἐκλαμβάνει οὗτος, κακῶς ὁμῶς, ὡς μίαν)², ἀπέναντι δὲ τῶν 6 ἀντιφώνων τοῦ Β' μέρους ἀναφέρει, ἐξαιρέσει τῶν τῆς ἐκτενοῦς καὶ τῆς ἀπολύσεως—αἵτινες οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰ ἀντίφωνα—μόνον μίαν καὶ ταύτην ἀωνύμως, ἣν τοποθετεῖ μεταξὺ τῆς Ἐκτενοῦς, *Ἐλπόμεν πάντες*, καὶ τοῦ α' μικροῦ ἀντιφώνου.

Ἡ περιγραφή λοιπὸν τοῦ *Συμεῶν* δείκνυται καὶ ἐν τῷ σημείῳ τῶν εὐχῶν λίαν ἀτελής καὶ μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ. Πληρεστέρα ἐμφανίζεται ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ περιγραφή τοῦ *Ἀμβροσίου Καισαρείας*, ἡ ἀναγράφουσα 7 διὰ τὴν συνολικὴν τοῦ ἔσπερινοῦ ἀκολουθίαν εὐχάς, ἥτοι 2 διὰ τὸ Α' μέρος, τὴν *Κύριε οἰκτιρῶν*, καὶ τὴν τῆς εἰσόδου, *Ἐσπέρας καὶ πρωί*³, 5 δὲ διὰ τὸ Β', ἥτοι πρὸς ταῖς τῆς ἐκτενοῦς⁴, τῆς κεφαλοκλισίας καὶ τῆς ἀπολύσεως⁵ εἰσέτι τὰς τοῦ α', β' καὶ γ' τῶν μικρῶν ἀντιφώνων⁶. Ἐπι δὲ πλέον πληρεστέρα εἶναι ἡ τοῦ *Borgia*, ἣτις ἀναγράφει, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν γινομένων εὐχῶν—ἃς οὔτε ἡ τοῦ *Συμεῶν*, οὔτε ἡ τοῦ *Καισαρείας Ἀμβροσίου* περιγραφαὶ περιέχουσι—13 ἐν συνόλῳ εὐχάς δι' ἅπασαν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἔσπερινοῦ, ἥτοι 8 διὰ

1. Περὶ τούτου καθὼς καὶ περὶ τῶν ὡς ἀνωτέρω εὐχῶν καθόλου ἴδε ἡμετέραν προμνημονευθεῖσαν πραγμασίαν. Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ ἔσπερινοῦ καὶ τοῦ ὁρθροῦ εὐχῶν.

2. Κακῶς διότι, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 105 εὐλογίου τῆς Πάτμου (ὄρα Δημητρ. II, 161) ἡ κυρία εὐχὴ τῆς εἰσόδου εἶναι ἡ *Ἐβλογημένη ἢ εἰσοδος τῶν ἁγίων*, οὐχὶ δὲ ἡ *Ἐσπέρας καὶ πρωί*, ἣτις τόσον παρ' αὐτοῦ, ὅσον καὶ παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθμ. Β 7 τῆς Λαύρας τοῦ Ἀθωνοῦ (Δημητρ. II 365) καὶ 957 (αὐτόθι, II, 12), 962 (αὐτ. II, 65), 973 (αὐτ. II, 88), 958 (αὐτ. II 21), 959 (αὐτ. II, 62), 961 (αὐτ. II, 70) τοῦ Σινᾶ εὐχολογίων ἀποκαλεῖται *εὐχὴ πρὸ τοῦ Κύριε ἐκέκραξα*, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ, ὅτι ἀνεγινώσκετο αὕτη πρὸ τῆς ψαλμωδίας τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου λαμβάνει χώραν ἡ εἰσοδος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ κακῶς φέρεται αὕτη ὡς εὐχὴ τῆς εἰσόδου.

3. Περὶ προμνημον. συγγραφῆν τοῦ *Ἀμβρ. Καισαρείας* ἐν σελ. 50 καὶ 52.

4. Αὐτόθι σ. 55.

5. Αὐτόθι σ. 59.

6. Αὐτόθι σ. 56—58.

τὸ Α' μέρος¹ 4 δὲ διὰ τὸ Β', ἦτοι 3 διὰ τὰ μικρὰ ἀντίφωνα, ἀνὰ μίαν διὰ ἕν ἕκαστον αὐτῶν², ἀνὰ μίαν δὲ διὰ τὴν ὑπερσσίαν τῆς ἔκτενοῦς καὶ τῆς ἀπολύσεως³. Ἡ τοῦ *Borgia* λοιπὸν περιγραφή αὕτη, ὡς ἀνταποκρινομένη πληρέστερον πρὸς τὰ πράγματα, ἀποδίδει καθ' ἡμᾶς ἀκριβέστερον τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ τύπου καὶ ὡς πρὸς ἀριθμὸν τῶν εὐχῶν ἔτι. Ὅτι δὲ ὑπῆρχον πράγματι περισσότεραι εὐχαὶ ἐκείνων, ὅσαι σημειοῦνται παρὰ τῷ *Συμειῶν*, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν διατάξεων ἀρχαιοτέρων τινῶν τυλικῶν, ἐν αἷς ἀναγράφονται εὐχαὶ ἐν μὲν τῷ Α' μέρει μέχρις 9, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς εισόδου, ἐν δὲ τῇ ὅλῃ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἔσπερινοῦ μέχρι 16 ἔτι, συμπεριλαμβανομέτων καὶ τῶν εὐχῶν τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν⁴.

Γον) *Περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ δεήσεων καὶ εὐχῶν ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν.*

Μεταξὺ τῶν μικρῶν ἀντιφώνων καὶ τῶν αἰτήσεων τοῦ, *Πληρώσωμεν* παρεμβάλλει ἡ τοῦ *Borgia* περιγραφή δεήσεις ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ εὐχὰς ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν πιστῶν (ᾄρα προμν. συγγρ. αὐτοῦ ἐν σελ. 98 ἔξ.). Ὅτι ὄντως ὑπῆρχον δεήσεις καὶ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἔσπερινοῦ, δὲν συνάγεται μόνον κατ' ἀρχὴν καὶ ἐμμέσως ἐκ τῆς προελεύσεως τῆς ἀκολουθίας ταύτης ἐκ τοῦ Α' μέρους τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας ἱερουργίας, τοῦ καὶ ὡς λειτουργίας τῶν κατηχομένων χαρακτηρισζομένου,—ἐπειδὴ ἐπετρέπετο κατ' αὐτὸ ἡ παρουσία τῶν κατηχομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἱ περὶ αὐτῶν δεήσεις καὶ εὐχαὶ—ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἔτι ρητῶς καὶ σαφῶς παρὰ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Οὕτω 1ον) παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθμ. 982, 958, 959, 961 καὶ 213 εὐχολογιῶν⁵, ὧν τὸ μὲν πρῶτον φέρει εὐχὴν τινὰ τῶν κατηχομένων ἀνεπίγραφον, τὴν, *Ὁ Θεός, ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, καὶ ἑτέραν τινὰ ἐνεπίγραφον («εὐχὴ πιστῶν»)* τὴν, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸ ἀπόσιτον οἰκῶν φῶς* (ᾄρα Δημητρ. II 233), τὰ δὲ τρία ἐπόμενα ἐνεπιγράφοις, ἀλλὰ μὴ ἀναγεγραμμένας εὐχὰς, μίαν τῶν κατηχομένων καὶ δύο τῶν πιστῶν (ᾄρα αὐτόθι II 21, ἔνθα ἀναγράφεται ἡ τάξις τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 958 Εὐχολογίου, πρὸς ὃ ὅμως συμφωνεῖ καὶ ἡ τῶν 959 καὶ 961. Πρβλ. καὶ αὐτόθι II 92, 65), τὸ δὲ 213 τὰς αὐτὰς εὐχὰς ἐνεπι-

1. Ὅρα *Borgia* προμν. συγγρ. σ. 87—94.

2. Αὐτόθι σ. 95—97.

3. Αὐτόθι σ. 94 καὶ 100.

4. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. ἐν σελίδι 52 ἔξ., Πλείονα περὶ τούτων δύναται νὰ εὑρῇ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ ὡς ἀνωτέρω προμνημ. συγγραμῇ ἡμῶν, *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱ. ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ ἔσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου εὐχῶν*. Ὅρα ἰδιαιτέρως τὸν ἐν τῷ τέλει αὐτῆς προσηρητημένον πίνακα Α'.

5. Ἴδε τὸν ἐν τῇ προμν. συγγρ. ἡμῶν, *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱ. ἀκολ. τ. ἔσπ. κ. τ. ὄρθρου εὐχῶν, προσηρητημένον πίνακα Α'*.

γράφως καὶ ἀναγεγραμμένας. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ φέρεται μάλιστα ἡ ἐξῆς σημείωσις: «Ἰστέον δέ», λέγει, «οἱ κατηχούμενοι τοῦ λυχνικοῦ οὐ πάντοτε γίνονται, ἀλλ' ἐν Πέμπτῃ καὶ Τρίτῃ μόνον, καὶ οὐδὲ ἐν ταύταις ἀπλῶς, ἀλλ' ὅτε μὴ ἔχει λειτουργίαν ἡ ἐκκλησία ἢ λιτήν· λειτουργίας ἢ λιτῆς οὐσης οὐ γίνονται»¹.—2ον) ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς ἑσπερινῆς ἀκολουθίας τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν, ἐν αἷς ἀναγινώσκωμεν, «Κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε. Κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς εὐλογεῖτο αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάνδε· Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.... ὁ διάκονος.... προσέλθετε οἱ κατηχούμενοι ἐν εἰρήνῃ.... ὅσοι πιστοὶ δεηθῶμεν τοῦ Κυρίου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχόμενος λεγέτω· Ὁ ἀναρχος Θεὸς καὶ ἀτελεύτητος... ὁ δὲ διάκονος, Σῶσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου.... Πληρώσωμεν τὴν δέησιν...»².—3ον) ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀκολουθιῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀναστάσεως τῶν Ἱεροσολύμων, ἣν δίδει ἡμῖν ἡ κατὰ τὸ 380—385 τοὺς ἀγίους τόπους ἐπισκεψαμένη ἀποδημητρία Αἰθερία³. Hora autem decima, (quod appellant hic Lichnicon (=λυχνικόν), nam nos dicimus lucernare) similiter se omnis multitudo colliget ad Anastassim, incenduntur omnes candelae et ceri, et fit lumen infinitum. Dicuntur, etiam psalmi lucernares sed et Antiphonae diutius,..Item mittit vocem diaconus ut unusquisque, quomodo stat, *cathecuminus* inclinet caput: et sic dicit episcopus stans *benedictionem super cathecuminos*. Item fit oratio, et denuo mittit diaconus vocem et commonet ut unusquisque stans *fidelium*, inclinent capita sua; Item *benedicet fideles* episcopus, et sic fit missa⁴.—4ον) Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ τυπικοῦ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ὅπερ περιγράφει τὴν κατὰ τὴν ΙΑ' ἔτι ἑκατ. ἰσχύουσαν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ τάξιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μ. Ἑβδομάδος, ἐν αἷς φέρονται ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Ἑσπερινοῦ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων⁵.—5ον) ἐκ τοῦ κρατοῦντος καθόλου ἐν τῇ ἀρχαιότητι πνεύματος περὶ ἀναβολῆς τοῦ βαπτίσματος. Τὸ ἔθος τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ εἰσῆχθη βεβαίως ἐνωρί-
 τата ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ εὗρεν γενικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐπιδοκιμασίαν, δὲν ἔλλειψαν ὁμως καὶ αἱ ἐξαιρέσεις. Ὁ Τερτυλλιανὸς συνιστᾷ ἀναβολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ μάλιστα τῶν νηπίων ὡς ὠφέλιμον λίαν. «Ἄς ἔλθωσιν εἰς τὸ βάπτισμα, ἔλεγεν, ὅταν φθάσωσιν εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαν» ἄς γίνωσι χρι-

1. Τὴν σημείωσιν ταύτην ἀναγράφει καὶ τὸ εὐχολόγιον τοῦ Goar ἐν σ. 36 καθὰ καὶ τὰς εὐχὰς τῶν κατηχουμένων καὶ τῶν πιστῶν.

2. Ἀποστολ. Διαταγαὶ Η, 37.

3. Ἐκ τῆς Ἑθερίας ἢ Αἰθερίας ἢ Εὐχερίας ἢ Συμβίας ἔχομεν τὸ Perigrinatio ad loca sancta.

4. Τὸ ἀνωτέρω χωρίον παραθέτομεν ἐκ τῆς προμν. συγγραφῆς τοῦ Borgia, σελ. 87 ἐξ. Πρβλ. ἔτι καὶ σελ. 18 αὐτόθι.

5. Πρβλ. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολύμ. σταχυολογίας Κεραμῶς Παπαδοπούλου (Πετροῦ-πολις, 1894), τόμ. Β' σ. 48 ἐξ.

στιανοί, ὅταν θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίσωσι τὸν Χριστὸν (de baptismo 8). Ἄλλοι συνίστων καὶ εἰς τοὺς ἐν ἡλικίᾳ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀναβολὴν ὡς φρόνιμον, ὅπερ ἀπηγόρευεν ὁμοῦς ἡ ἐκκλησία (Ἄποστ. διαταγαὶ 6,15). Τὸ παράδειγμα ἄλλως τε τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, δεχθέντος τὸ βάπτισμα ὀλίγον τι πρὸ τοῦ θανάτου, ὀφείλεται ἴσως εἰς τοιαύτην τινὰ ἀντίληψιν.—(6ον) Ὡσαύτως τὸ ἐκ τῆς Ι ἑκατ. προερχόμενον ὑπ' ἀριθμ. 266 τυπικὸν τῆς Πάτμου (Δημητριάδου I, 1—154) ρητῶς προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν κατηχομένων καὶ νεοφωτιστῶν. Οὕτω, λέγεται ἐπὶ π. δ. ἐν μὲν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Σαββάτου τῆς Βαϊφόρου, ὅτε καὶ ἡ μνήμη τοῦ δικαίου Λαζάρου, ὅτι μετὰ τὸν ὄρθρον καὶ πρὸ τῆς λειτουργίας γίνονται βαπτίσματα, ἐν δὲ τῇ τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅτι ὁ πατριάρχης ἀνέρχεται εἰς τὸ βαπτιστήριον διὰ τὰ βαπτίσματα, ἐπανέρχεται δὲ μετὰ τῶν νεοφωτιστῶν, οὓς χρεῖται μετὰ μύρου (Ἴδε Δημητριάδου I 126.133).

Ἐκ τῆς ὡς ἀνωτέρω ἐρεύνης προκύπτει, ὅτι ἡ τοῦ *Rorgia* περιγραφὴ ἔχει καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ὅπως καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις, ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ δικαίον. Συγκεφαλαιοῦντες δὲ νῦν τὰ ἀνωτέρω, διανοούμεθα ὡς ἐξῆς τὸν σκελετὸν τοῦ διαγράμματος τοῦ ἀρχικοῦ τύπου. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία—Ἐιρηνικά—Ψαλμῶδια 6—9 μεγάλων ἀντιφώνων¹, ὧν τὸ τελευταῖον ὁ 18 ψ., ἀνθ' οὗ ἐν τισιν ἡμέραις τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας—τὸ Εἴπωμεν πάντες—τὰ 3 μικρὰ ἀντίφωνα—Ἐὐχαὶ καὶ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν—τὸ Πληρώσωμεν τὴν δέησιν—Ἀναγνώσματα καὶ λιτὴ (ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσι) καὶ ἀπόλυσις.—Ἐκεῖνο, ὅπερ πρέπει νὰ κάμνη ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐνταῦθα, εἶναι τοῦτο, ἡ παρουσία δύο προκειμένων τῆς ἡμέρας ἐν τῇ αὐτῇ ἀκολουθίᾳ καὶ ἡ ἀπουσία ἀναγνωσμάτων ἐκ τῆς Κ.Δ. Εἰ καὶ δὲν εἶναι εὐχερῆς ἢ εἰς τοῦτο ἀπάντησις λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στοιχείων, τῆς ἀνεπαρκοῦς δὲ καθόλου εἰσέτι γνώσεως τῆς ἐξελίξεως καὶ τῶν διαφορῶν μεταβολῶν, ἃς ἔχουσιν ὑποστῆ αἱ ἡμέτεραι ἀκολουθίαι καὶ διαρκῶς ἔτι ὑφίστανται, θὰ τολμήσωμεν ἐν τούτοις νὰ δίσωμεν εἰς τὸ μέσον εἰκασίας τινάς, ἐγειρούσας τὴν ἀξίωσιν τῆς πιθανολογίας μόνον.

α') Περὶ τῆς παρουσίας τῶν δύο Προκειμένων.

Τὸ ἐν τῷ Α' μέρει τῆς ἀκολουθίας καὶ πρὸ τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα* προκείμενον ἐξηγεῖται ἢ ἐκ τούτου, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο καθόλου προέρχεται ἐξ ἄλλης ἀκολουθίας (εἰδικώτερον δὲ τῆς Θ' ὥρας, ἐν ἣ μέχρι σήμερον ὁ 85 ψ., *Κλῖνον Κύριε τὸ οὖς σου*, ἀποτελεῖ μέλος τῆς τριάδος τῶν ψαλμῶν τῆς),

1. Ἐξ μὲν κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σελ. 50 ἐξ.) μνημονευθεῖσαν διάταξιν *Συμῶν τοῦ Θεσσαλονίκης*, ἣν οὗτος χαρακτηρεῖ ὡς *ἕθους*, ὁκτὼ δὲ κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς εὐχῆς τοῦ *Κύριε ἐκέκραξα*, τῆς *Ἐσπέρας* καὶ *πρωτῆ* δηλαδή, ὡς εὐχῆς τοῦ *οὐδοῦ* ἀντιφώνου, ἐννέα δὲ κατὰ τὰ ἐν σελ. 51 ἐξ., 55 ἐξ. λεχθέντα.

ἔξ ἧς εἶτα ἀποσπασθὲν τοῦτο συνεχωνεύθη ἀβασανίστως καὶ κακῶς μετὰ τῆς συνημένης χρονικῶς ἀκολουθίας τοῦ Λυχνικοῦ ἢ Ἐσπερινοῦ, μίαν μετ' αὐτῆς ἀποτελέσαν ἀκολουθίαν, τὴν παρ' ἡμῖν σήμερον ἐν χρήσει δηλαδὴ—καθόσον ἡ παρουσία δύο προκειμένων ἐν τῇ αὐτῇ ἀκολουθίᾳ εἶναι προβληματικὴ καὶ ἀμάρτυρος²—ἢ ἐκ τοῦ ἑτέρου, ὅτι πρόκειται ἀπλούστατα περὶ παρανοήσεως, προσελθούσης ἐκ τῆς δι' ὅλης τῆς παραδόσεως διηκούσης διπλῆς ἐννοίας καὶ σημασίας τοῦ προκειμένου, τῆς μὲν ὡς ὕμνου προαδομένου ἀναγνώσματός τινος ἢ παρεντιθεμένου ἐν περιπτώσει σειρᾶς ἐπαλλήλων ἀναγνωσμάτων μεταξὺ αὐτῶν, ὅπως ἐπιφέρει διὰ τῆς μελωδίας ἐναλλαγὴν τινα καὶ ποικιλίαν ἐν τῇ ἐκ τῆς ξηρᾶς ἀναγνώσεως γεννωμένη μονοτονίᾳ καὶ ἀνίᾳ, τῆς δὲ ὡς ὕμνου ἐξαγγέλλοντος ἢ προεξαγγέλλοντος καὶ ἐμφαντικώτερον διδάσκοντος τὰ τῆς ἀγομένης ἑορτῆς ἢ ἡμέρας³. Ἡ α' τῶν ἐκδοχῶν τούτων φαίνεται ν' ἀποκλείεται ἐκ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς θεολογικῆς βάσεως, τῶν ὑποκειμένων εἰς ἑκατέραν τῶν ὑπὸ λόγον ἀκολουθιῶν τούτων. Ἡ Θ' δηλ. ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν κατὰ τὴν 9 τῆς ἡμέρας ὥραν ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Κυρίου, ὁ Ἐσπερινὸς ἢ Λυχνικὸς τοῦναντίον εἶναι δοξολογία ἢ εὐχαριστία σχετιζομένη πρὸς τὴν λήξιν τῆς ἡμέρας καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, εἰκονίζοντος τούτου τὸν νοητὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, τὸ ἱλαρὸν φῶς τῆς ἀγίας δόξης τοῦ ἀθανάτου πατρὸς, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ ἐνῶ ἡ Θ' ἀφ' ἑτέρου συνάπτεται πρὸς τὴν λήγουσαν ἡμέραν καὶ ἀποτελεῖ τὴν καταλειδὰ τῶν προσευχῶν αὐτῆς, ὁ Ἐσπερινὸς τοῦναντίον ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐναρχομένης κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν νέας ἡμέρας καὶ συνάπτεται πρὸς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἡμέραν ἑορτήν. Δὲν εἶναι ἐπομένως κατ' ἀρχὴν νοητὸς ὁ συνδυασμὸς δύο οὕτως ἑτερογενῶν ἀκολουθιῶν, καθ' ὃν δύο διάφορα προκείμενα, διάφορον ἐπιδιώκοντα καὶ ἐξαγγέλλοντα σκοπόν, ἐτάχθησαν νὰ ψάλλωνται ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ ἐν μιᾷ ἀκολουθίᾳ. Διὰ τὸν μὴ θέλοντα ν' ἀποδεχθῆ τὴν σύγχυσιν ταύτην ὑπολείπεται λοιπὸν ὡς μόνη δυνατὴ ἐξήγησις ἢ β' ἐκδοχή, ἢ τῆς συγχύσεως καὶ παρανοήσεως τῆς σημασίας τοῦ ὅρου προκειμένου. Εἶναι ἀναμφισβήτητον δηλ. ὅτι ὁ ὅρος προκειμένου τῆς ἡμέρας ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσι τῆς ἀκολουθίας ἡμῶν,

1. Πρβλ. καὶ ἄνωτ. σ. 51,2.

2. Ἀπαντῶσιν, εἶναι ἀληθές, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἀλαχοῦ εἶ, ἐνθα ὁρίζεται συγχρόνως ἢ ἀνάγνωσις Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου, δύο ὕμνοι ἐξαγγελτικοὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἑορτῆς, ἀλλ' ὁ εἰς τούτων μόνον λέγεται ἐνταῦθα προκειμένου (ὁ πρὸ τοῦ Ἀποστόλου), ὁ ἕτερος τοῦναντίον (ὁ πρὸ τοῦ Εὐαγγελίου) ἀλληλουαρίον. Ἡ ἀρχικὴ ἄλλοστε ἀμφοτέρων τούτων ὑπηρεσία ἦτο οὐχὶ ἢ τῆς ἐξαγγελίας, ἀλλ' ἢ διὰ τῆς μελωδίας ἐπιτυγχανομένη ποικιλία καὶ ἐναλλαγὴ. Ἴδε πλείονα περὶ τούτου ἐν τῇ προμν. πραγματείᾳ ἡμῶν, Περὶ προκειμένων καὶ ἀλληλουαρίων.

3. Ὅρα πλείονα περὶ τούτου ἐν τῇ προμν. πραγματείᾳ ἡμῶν σ. 46, 58 κ. ἀλλ.

ὡς μαρτυρεῖται ἄλλως τε σαφῶς καὶ ἐκ τῆς συναφείας, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ ἢ ὕμνον ἐμφαντικώτερον ἐξαγγέλλοντα ἢ προαγγέλλοντα ἢ διδάσκοντα τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν πανηγυριζόμενον θρησκευτικὸν γεγονός. Ἀλλά, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἡ ὑπαρξίς δύο προκειμένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι τι παραδόξον καὶ ἀμάρτυρον. Ὡς ἐκ τούτου πρέπει ἀναγκαίως ν' ὑποτεθῆ, ὅτι ἡ τοιαύτη ἔννοια καὶ σημασία τοῦ προκειμένου ἐν ταῦθα καὶ ἰδίως τοῦ ἐν τῷ Α' μέρει φερομένου προῆλθεν ἀσφαλῶς ἐκ συγχύσεως τινος καὶ παρανοήσεως τῆς διπλῆς σημασίας τοῦ ἐν τῇ παραδόσει Προκειμένου καθόλου, ὅπερ πρὸς τῇ ἐξαγγελτικῇ σημασίᾳ τῆς ἑορτῆς ἔλαβε προσέτι ἐνιαχοῦ καὶ τὴν τοῦ προαδομένου ἕσματος¹. Τὴν β' ἀκριβῶς ταύτην σημασίαν εἶχε τὸ Προκειμένον ἀρχικῶς ἐν τῷ Α' μέρει τῆς ἡμετέρας ἀκολουθίας. Ἦτο δηλ. ἰσοδύναμον πρὸς τὸ *ἀντίφωνον*, ἐδήλου δὲ ἕσμα ἢ ὕμνον προαδόμενον ἀναγνώσεώς τινος, *ἀντιφωνικῶς* δὲ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς μας ταύτης συνηγοροῦσι καὶ τὰ παρὰ τοῦ *Συμεῶν* φερόμενα, καθ' ἃ τὸ πρὸ τοῦ, *Κύριε ἐκέκραξα* Προκειμένου ἀπεκαλεῖτο ὡσαύτως καὶ *τελευταῖον ἀντίφωνον*², τοῦθ' ὅπερ ἀπλούστερον μεταφραζόμενον δηλοῖ, ὅτι ὁ ὡς Προκειμένον νῦν χαρακτηριζόμενος ψαλμὸς ἀποτελεῖ ἄλλοτε ἢ ἀποτελεῖ καὶ νῦν ἔτι τὸ τελευταῖον μέλος τῆς ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ πρὸς ψαλμοδίαν δοριζομένης ὁμάδος τῶν ψαλμῶν, τῶν ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ψαλμοδίας αὐτῶν *ἀντιφώνων* ἀποκαλουμένων. Ὁ ἀρχικῶς δηλ. ὡς Προκειμένον ἀπλῶς χαρακτηριζόμενος ψαλμὸς, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου τρόπου τῆς ψαλμοδίας, τῆς ἀντιφωνίας, ἀπεκλήθη προσέτι καὶ *ἀντίφωνον*, ἢ τὰνάπαλιν τὰ ὡς *ἀντίφωνα* ἐν τῇ στενῇ καὶ εἰδικῇ πλέον σημασίᾳ τῆς λέξεως καλούμενα τοιαῦτα ἐξηκολούθουν νὰ φέρωσιν ἐνιαχοῦ καὶ τὴν ἄλλην των, τὴν ἀρχικὴν ἴσως³ προσηγορίαν τοῦ Προκειμένου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὑπὸ τὸν ὄρον Προκειμένον ἐπεκράτησε νὰ νοῶνται ἐνιαχοῦ οἱ ἐξαγγελτικοὶ τῆς ἐννοίας τῶν ἑορτῶν σύντομοι ἐκεῖνοι ὕμνοι, οἱ συνήθως ἐκ στίχων ψαλμικῶν λαμβανόμενοι⁴, ἦτο εὐκόλον νὰ μεταβιβασθῆ ἡ προσηγορία καὶ σημασία αὕτη καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον ὑπὸ λόγον ἀντίφωνον. Ἐκ τῶν 6—8 ἐνίοτε δὲ καὶ περισσοτέρων ἔτι δοριζομένων πρὸς ψαλμοδίαν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἀντιφώνων *περισπασμένων* ἢ

1. Αὐτόθι σ. 46.

2. Ὅρα ἀνωτ. ἐν σελ. 47, 1. 50 ἐξ.

3. Λέγομεν ἴσως, διότι δὲν εἶναι εὐκόλον εἰς ἡμᾶς σήμερον ἐλλεῖψαι ἀκριβεστέρων πληροφοριῶν ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν προῦπῆρχον τὰ Προκειμένα τῶν ἀντιφώνων ἢ τὰνάπαλιν, καὶ πότε τὰ πρῶτα ἔλαβον τὸ πρῶτον τὴν διπλὴν σημασίαν, ἢν παρουσιάζουσιν ἐν τῇ παραδόσει..

4. Τοιοῦτους ὕμνους κατήρτισεν ἐπὶ πδ. ἤδη ὁ ἐκ Γαλλῶν πρεσβύτερος *Μουσαῖος* (περὶ τὸ 456), περὶ οὗ φέρεται, ὅτι συνέλεξε περικοπὰς ἐκ τῶν Γραφῶν προσφόρους ταῖς ἑορταῖς ἡμέραις ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ καθὼς καὶ *responsoria psalmodiorum capitula temporibus et lectionibus congruenta*.

ἀφῆθησαν ἕνια λόγῳ συντομίας¹ ἢ καὶ ἀμελείας κατὰ τὸν *Συμειών*², περιουσιθῆντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν μόνον εἰς 2 πρὸς τοῦ Κύριε ἐκέκραξα, ἦτοι εἰς 3 ἐν συνόλῳ μετ' αὐτοῦ³. Ἡ πρὸς συντομίαν τάσις ἤγαγεν, ὡς φαίνεται ἔτι περαιτέρω τινάς, οἵτινες, ἐκλαμβάνοντες—λόγῳ τῆς πελωρίας αὐξήσεως, ἣν ἔλαβεν ὁ ὄγκος τῆς ἀκολουθίας ἐκ τῶν διαρκῶς προστιθεμένων ἐκ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως συχνάκις νέων ἕμνων—φορτικὴν ἢ ἄγαν πολυτελεῖ καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ἐναπολειφθέντων δύο ἔτι ἀντιφώνων (τοῦ πρώτου δηλ. καὶ τοῦ τελευταίου), ὥρισαν, ὅπως μόνον ὁ εἰς ψαλμός, ὁ 85, *Κλῆρον, Κύριε*, ψάλληται ὁλόκληρος, τοῦ δὲ ἐτέρου (τοῦ τελευταίου) στίχοι μόνον τινὲς κατ' ἐκλογὴν, οἱ χαρακτηριστικότεροι βεβαίως καὶ σχέσιν ἄμμεσον καὶ καταφανῆ ἔχοντες πρὸς τὴν ἐορτὴν ἢ τὴν ἡμέραν. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ κατ' ἐκλογὴν καὶ ἀπομιμονωμένοι οὗτοι στίχοι τοῦ ἀκεραίου πρότερον καὶ ἀντιφωνικῶς ψαλλομένου τελευταίου τούτου ψαλμοῦ ἔλαβον τὴν μορφήν καὶ ὕψην τῶν ὡς κατ' ἐξοχὴν *Προκειμένων* χαρακτηριζομένων ἑνιαχοῦ ἕμνων, ἐπόμενον ἦτο νὰ λάβωσιν εἴτα καὶ τὴν ὄνομασίαν ἐκ τούτων, *Προκείμενον*, ἐπειδὴ τὴν αὐτὴν μετ' αὐτῶν ὑπηρεσίαν ἐξετέλουν καὶ τὸν αὐτὸν ἐπεδωκὸν σκοπὸν. Ἄλλὰ παρὰ τὴν παρεξήγησιν ταύτην παρέμεινε πάντοτε ζωηρὰ ἐν τῇ παραδόσει ἡ ἀνάμνησις καὶ ἡ αἰσθησις τῆς ἀρχικῆς τῶν στίχων τούτων ὄνομασίας καὶ ὑπηρεσίας. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ *διωνυμία* τοῦ ἐξ οὗ προέρχονται ψαλμοῦ ὡς *τελευταίου ἀντιφώνου* καὶ ὡς *Προκειμένου τῆς ἡμέρας* συγχρόνως.

β) Ἡ ἀπουσία ἀναγνωσμάτων ἐκ τῆς Κ. Δ.

Νοοῦμεν ὑπὸ ταῦτα εἰδικώτερον ὅ,τι περίπου σήμερον ὑπ' αὐτά, τὴν ἀνάγνωσιν δηλ. ἀποστολικῆς τινος ἢ εὐαγγελικῆς περικοπῆς. Ἡ ἀπουσία τούτων ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἐσπερινοῦ ἐξηγεῖται πιθανῶς εἴτε ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου ἔθους, καθ' ὃ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς καθόλου ἐγένετο κατὰ ὠρισμένην σειρὰν καὶ κατὰ προκαθορισμένας περιόδους⁴, εἴτε καὶ ἐκ

1. Παραδείγματα συντομίας καθόλου ἐν ταῖς ἡμετέραις ἀκολουθίαις δύναται νὰ εὔρη ὁ ἀναγνώστης προχείρως ἐν τῇ προμν. μελέτῃ ἡμῶν, Περὶ προκειμ. καὶ ἀλλῆλ. σ. 35 ἐξ.

2. Ἴδε ἀνωτ. σ. 54.

3. Ἴδε ἀνωτ. σ. 50, 1. 51, 2.

4. Πρβ. τὴν παρὰ τῷ Δημητρίεβσκη I, 111-151 ἀναγραφομένην διάταξιν ὑπὸ τὸν τίτλον: *Κανὼν τῆς ἀγίας μεγάλης ἐκκλησίας ἀναγνώσεων, Πράξεων ἀποστόλων, προφητικῶν καὶ ἐκλάσης ἀκολουθίας ἀπὸ τῆς Κυριακῆς πρὸ τῶν ἀπόκρυφ μῆχρι τῆς Ν'.* Ἐνταῦθα βλέπομεν, ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς Μ. τεσσαρακοστῆς ἐπικρατεῖ ἢ ἐκ τῆς Π. Δ. ἀνάγνωσις, ἐν δὲ ταῖς ἀπὸ Πάσχα ἄχρι τῆς Ν' ἢ τῆς Πράξεων τῆς Κ. Δ. Οὕτως, ἐν ταῖς καθ' ἐκλάσην τῶν ἡμερῶν τῆς Τεσσαρακοστῆς ὀριζομέναις ἀκολουθίαις παραλαμβάνονται τὰ ἀναγνώματα ἐκ τῆς Π. Δ., ἐν ἐξ τῷ μεταξὺ αὐτῶν μεσολαβοῦντι χρονικῷ διαστήματι, ὅπως ἐπὶ π. δ. ἀπὸ τοῦ ἄρθρου ἄχρι τῆς ΣΤ'

τῆς στενῆς, εἰς ἣν εἰσῆλθεν ὁ Ἐσπερινός, συναφσίας πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῆς παννυχίδος, μεθ' ἧς συνάπτεται καὶ συμπάλλεται, ἀλλὰ πρὸ τῆς ὁποίας γίνεται ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς πάντοτε, ἐν δὲ τῇ κυρίως ἀκολουθίᾳ τῆς ἀναγνώσκουσαι ὄρισμένη τις μόνον καὶ εἰδικὴ εὐαγγελικὴ περικοπή, τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὴν περιγραφὴν ταύτης. Ὅταν δὲ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι δὲν ἔλλείπει ἡ ἀνάγνωσις τῆς Κ. Δ. οὔτε ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν προηγιασμένων, ἀλλ' οὔτε ἐν ταῖς συγγενεστέραις τῇ ἡμετέρᾳ ἔτι ἀκολουθίαις τῆς Τριτοετίας, τῆς Παννυχίδος καὶ τοῦ Ὁρθρου, περὶ ὧν θέλομεν διαλάβει κατωτέρω, τότε προκύπτει εὐλογον τὸ συμπέρασμα, ὅτι οὐδὲ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινου ἀπέλιπεν αὕτη. Μόνον ἐν τῇ νῦν διατάξει τῆς μοναχικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινου δὲν ἔχει θέσιν ἡ ἀνάγνωσις τῆς Κ. Δ., διότι οὗτος ὡς ἐκ τῆς ὑψῆς καὶ τοῦ σκοποῦ του ἀναφέρεται εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ λυτρωτοῦ οἰκονομίαν, ὡς σαφῶς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους του, ἐκείνης μὲν ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐξύμνησιν τοῦ ἔργου τῆς δημιουργίας καὶ τὴν διατάραξιν τῆς ἀρμονίας αὐτῆς διὰ τῆς ἁμαρτίας ¹, τοῦτου δέ, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ χαρακτηριστικοῦ τοῦ θεοδόχου *Συμεὼν ὕμνου, Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα*, εἰς τὴν ἀνατέλλουσαν ἐλπίδα τῆς ἀπολυτρώσεως διὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον ἄρχεται ἡ τοῦ μοναχικοῦ τύπου ἔσπερινῆ ἀκολουθία διὰ τῆς ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ συναγωγῇ εὐχρηστοῦ εὐλογίας, *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ*, ἐνῶ ἐν τῷ ἁσματικῷ τύπῳ γίνεται ἡ χρῆσις τοῦ, *Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος πάντοτε κλπ.*, τοῦ τὴν φανέρωσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἁγίας Τριάδος ἥδη ἐν ἀρχῇ τῆς προσευχῆς ἐξαγγέλλοντος διὰ τῆς ἐλεύσεως ἥδη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Δογματικῶς λοιπὸν οὐδὲν ἔχει καθ' ἑαυτῆς ἡ ἰδέα τῆς παρουσίας ἀναγνωσμάτων καὶ ἐκ τῆς Κ. Δ. ἐν τῷ ἀρχικῷ τύπῳ τοῦ ἁσματικοῦ ἔσπερινου. Εἰς τοῦτο ἄλλως τε παραπέμπουσιν ἡμᾶς σαφέστατα τινὰ ἴχνη, διασπθέντα ἄχρις ἡμῶν σήμερον ἐν τῇ παραδόσει. Ὑπομιμνήσκω τὸ γεγονός τῆς ἄχρις ἡμῶν σήμερον ἔτι ἀναγνώσεως εὐαγγελικῆς περικοπῆς καὶ ἐν τῷ μοναχικῷ ἔτι τέλει τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινου τῆς Κυ-

ῶρας (τριτοετίας), γίνεται καὶ προανάγνωσις τῆς Π. Δ. ἐν συνεχεῖα ἀναγνώσκομένης. Παρομοίως δὲ ἐν μὲν ταῖς τῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἄχρι τῆς Ν' ἀκολουθίαις τὰ ἀναγνώσματα παραλαμβάνονται ἐκ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων, μετὰ δὲ τὸν ὄρθρον καὶ πρὸ τῆς λειτουργίας γίνεται ἐκάστοτε προανάγνωσις ἐκ τοῦ Ἀποστόλου.

1. Ἄρχεται, ὡς γνωστόν, διὰ τοῦ *προοιμακοῦ* λεγομένου ψαλμοῦ, τοῦ 103, ὅστις μετὰ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ ἔργου τῆς δημιουργίας ὑπαινίττεται εἰτα τὴν διὰ τῆς εἰσόδου τῆς ἁμαρτίας διατάραξιν τῆς τέως ἀρμονίας. Τιοούτους ὑπαινιγμοὺς περιέχει καὶ ὁ 32 στίχος, *Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἀπίστος τῶν ὀρέων καὶ κενεῖται* καὶ ὁ 34, *Ἐδυνάθει αὐτῷ διαλογὴ μου*, ἀλλὰ πρὸ πάντως καὶ κτυπητῶς ὁ 35, *Ἐκλίποιεν ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἄνομοι ὥστε μὴ δῆραξιν αὐτούς*.

ριακῆς τοῦ Πάσχα¹. Παραπέμπω περαιτέρω εἰς τὰς μαρτυρίας ἀρχαιοτέρων τινῶν εὐχολογίων καὶ τυπικῶν, καθ' ἃς ἐν τῷ ἑσπερινῷ τῆς γονυκλισίας τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' ἀναγινώσκεται ἡ εὐαγγέλιον μόνον, οὕτω ἐπὶ π. δ. κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 958 εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ (ᾄρα Δημητριάδου II, 23), ἢ ἀπόστολος καὶ εὐαγγέλιον ὁμοῦ, οὕτω δὲ ἐπὶ π. δ. κατὰ τὰ ὑπ' ἀριθμ. 68 τῆς μονῆς τοῦ Παντελεήμονος τοῦ Ἁθωνος (Δημητρ. I, 481,1) καὶ 150 τοῦ Σινᾶ (αὐτόθι I, 182) τυπικὰ καὶ 966 καὶ 982 (αὐτόθι II, 216 καὶ 236) εὐχολόγια τοῦ τελευταίου. Ἄξιον σημειώσεως διὰ τὰς ἀκολουθίας ταύτας εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς ἔτι, ὅτι, ἐξαιρέσει τῆς ἀκολουθίας τοῦ α' τῶν ὡς ἀνωτέρω κατονομασθέντων εὐχολογίων, αἱ τῶν λοιπῶν πάντων ἀκολουθίαι παρουσιάζουσι *μικτόν* τινά τύπον, προελθόντα ἐκ συγχωνεύσεως τοῦ ἁσματικοῦ καὶ τοῦ μοναχικοῦ. Περιέχονται δηλ. ἐν ταύταις *σιχηρὰ* τροπάρια, τὸ Φῶς ἱλαρόν, τὸ Καταξίωσον Κύριε, ἀπόστιχα κτλ. Ἄπαντα χαρακτηριστικὰ τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὰ *μικρὰ* λεγόμενα *ἀντίφωνα* καὶ αἱ τούτων σχετικαὶ εὐχαί, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἁσματικοῦ τύπου.

Ἐὰν λοιπὸν καλῶς ἐκρίναμεν τὰ πράγματα καὶ ὀρθῶς ἡρμηνεύσαμεν καὶ ἐξετιμήσαμεν τὰς ἐν τῇ παραδόσει περιωθεισὰς τῆδε κακεῖσε ἐνδείξεις, καθ' ἃς καὶ ἡ Κ. Δ. εἶχεν ἄλλοτε θέσιν ἐν τῷ ἁσματικῷ ἑσπερινῷ, τότε ἡ μεγίστη ὁμοιότης, ἡ μέχρι ταυτότητος σχεδὸν ἐξικνουμένη, τῆς ἡμετέρας ἀκολουθίας πρὸς τὸ Α' μέρος τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας λειτουργίας εἶναι λίαν ἀπτή καὶ κτυπητή. Ἡ ἐν τῷ ἁσματικῷ ἑσπερινῷ παρουσία τόσον τῶν τριῶν μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων, ψαλλομένων μετὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς ἐφυρνίων, μεθ' ὧν συνοδεύονται καὶ οἱ στίχοι τῶν ἐν τῷ Α' μέρει τῆς θείας λειτουργίας χρησιμοποιουμένων τριῶν ἀντιφώνων², ὅσον καὶ τῶν εὐχῶν καὶ δεήσεων ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν δίδουσιν ἀληθῶς εἰς τὴν ἀκολουθίαν αὐτὴν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ὕφην τοῦ Α' μέρους τῆς θείας λειτουργίας, ὡς ἐκ τούτου δὲ δικαίως προυκάλει αὕτη τὴν ἐκπλη-

1. Σημειοῦμεν ὡσαύτως, ὅτι οὐ μόνον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν ὥρων τῆς Μ. Παρασκευῆς, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ἔτι τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀνεγινώσκειτο Ἀποστολο-εὐαγγέλιον ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀναστάσεως καὶ μέχρι τῆς ΙΑ ἐκ. κατὰ τὴν τυπικὴν διάταξιν τοῦ ναοῦ τούτου, τὴν ὑπὸ τοῦ *Κεραμέως Παπαδοπούλου* δημοσιευθεῖσαν. Πρβλ. Ἀνάλεκτα κλ. τόμος Β'. σ. 147 ἐξ. διὰ τὰς ὥρας, καὶ 155 ἐξ. διὰ τὸν ἑσπερινόν. Ὡσαύτως ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἑσπερινοῦ τῶν λοιπῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς ἐβδομάδος ἀπαντᾷ ἐν μὲν τῇ τῆς Μ. Δευτέρας καὶ Μ. Τετάρτης μόνον εὐαγγέλιον, ὅρα αὐτόθι σ. 46 καὶ 81, ἐν δὲ τῇ τῆς Μ. Τρίτης εὐαγγέλιον καὶ Ἀπόστολος (αὐτ. σ. 63).

2. Κατ' ἐξοχὴν τονίζομεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἕτερον ἐκεῖνο, ὅτι ἐν τῷ προοιμακῷ μέρει τῆς κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. ἐβδομάδος τελουμένης ἐν Ἱεροσολύμοις λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου ἀπαντῶσιν αὐτοῦσια τὰ δύο (ὁ 114 Ψαλμὸς *Ἠγάπησα* καὶ 115 *Ἐπίστευα*) ἐκ τῶν τριῶν μικρῶν ἀντιφώνων τοῦ ἁσματικοῦ ἑσπερινοῦ μετὰ τῶν

ξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀπολεσάντων τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἦθη καὶ ἔθιμα μεταγενεστέρων Κωνσταντινουπολιτῶν, ὡς βεβαιοὶ *Συμεὼν* ὁ Θεσσαλονίκης: «Καὶ τὰ τρία ἀντίφωνα εἰς τύπον τῆς ἁγίας Τριάδος ἔδονται», λέγει ἐν σελ. 625, «Καὶ μὴ εἰδότες τοῦτό τινες», ἐπάγεται, «ἐν τῷ ἄσματικῷ ἐσπερινῷ λεγομένων τῶν τριῶν ἀντιφώνων, ὕστερον δὲ καὶ τοῦ τρισαγίου, ὡς λειτουργίαν τοῦτο κατονομάζουσι. Καὶ μᾶλλον οἱ ἐσχηκότες ἀρχῆθεν ταύτην δὴ τὴν ἀκολουθίαν οἱ Κωνσταντινουπολιταὶ τοῦτο ἄρτι θαυμάζουσι, μὴ εἰδότες ὡς ταῦτα διωγμῷ λατίνων τὰ κάλλιστα κατέλιπον ἔθην». Ἀπαντᾷ ἄλλως τε ἡ ἀκολουθία τοῦ ἄσματικοῦ ἐσπερινοῦ ὡς προοίμιον οὐ μόνον τῆς κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς τελουμένης μὴ τελείας λειτουργίας, ἀλλ' ἀκόμη καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς τελείας λειτουργίας, τῆς τε τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου δηλαδή, καὶ ἀντι τοῦ νῦν ἐν χρήσει Α' αὐτῶν μέρους, τοῦ καὶ ὡς λειτουργίας τῶν κατηχουμένων χαρακτηριζομένου. Οὕτω δὲ ἐπὶ π. δ. κατὰ τὴν τελουμένην ἀκολουθίαν τῆς λειτουργίας ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν Χριστουγέννων καὶ Φώτων καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου¹.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός—ὄπερ θεωροῦμεν λίαν σπουδαῖον καὶ χαρακτηριστικὸν ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι αἱ ἀκολουθίαι τῶν ἐν λόγῳ ἡμερῶν, ἐξαιρέτως δὲ αἱ τῆς μεγάλης ἑβδομάδος ἀποσώζουσι κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν πλείοτερα πάσης ἄλλης ἀρχαιότερα σταίχεα—συνδυαζόμενον μετὰ τοῦ ἑτέρου ἐκείνου, ὅτι οἱ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἄσματικοῦ ἐσπερινοῦ καὶ

αὐτῶν ἀκριβῶς ἐφηνίαν ἢ ὑποψαλμάτων. Ὅρα *Κεραμῶς Παπαδοπούλου*, Ἀνάλεκτα κ.τ.λ., τόμος Β', σελ. 24. Μετὰ τὴν εἰσοδὸν, λέγεται ἐναυθθα, ψάλλονται τὰ ἑξῆς τρία ἀντίφωνα τὸ α' Ἑγάλησα κ.λ. (=ψ 115) μετὰ τοῦ, Ταῖς προσβλαῖς, τὸ β' Ἐπίστωσα διὸ κ.τ.λ. μετὰ τοῦ Σῶσον ἡμᾶς. Δόξα ὁ μονογενὴς υἱὸς κ.λ.κ., τὸ γ' Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ (ψ= 117). Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω ἐν σελ. 52,2.

1. Περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἄσματικοῦ ἐσπερινοῦ μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν προηγιασμένων μαρτυροῦσιν αἱ παρὰ τῇ *Δημητριέβσκη* ἐν I, 54, Θ' Μαρτίου: ἄθλησις τῶν 40 μαρτύρων—αὐτόθι 56, κε' Μαρτίου: εὐαγγελισμοῦ ἑορτῆ—αὐτόθι 111, Μ. Τετάρτη τῆς Τυροφάγου—112, Παρασκευὴ αὐτῆς—113 Δευτέρα τῆς Α' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν—127 καὶ 131 Μ. Τρίτη καὶ Μ. Παρασκευὴ, ἀναγραφόμενοι διατάξεις τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ἡμερῶν τούτων. Περὶ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ τοῦ ἄσματικοῦ ἐσπερινοῦ μετὰ τελείας λειτουργίας μαρτυροῦσιν αἱ παρὰ τῷ Ἱδιῷ ἄπαντῶσαι ὡσαύτως διατάξεις ἐν I, 85 περὶ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, ἐν I, 40 περὶ τῆς παραμονῆς τῶν Φώτων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν αὐτόθι ἐν I, 127 ἐξ. ἀναγραφόμενων λειτουργιῶν τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι καὶ τοῦτο ἔτι, ὅτι ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, 25 Μαρτίου, ἦτις κατὰ τὸν 52 κανόνα τῆς Πενθέκτης συνόδου (691) δέον πάντοτε μετὰ τελείας λειτουργίας νὰ πανηγυρίζηται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ἔτι, ἐν αἷς ἀπαγορεύεται, ἐξαιρέσει τῶν Σαββάτων καὶ τῶν Κυριακῶν, ἢ τέλεισι προσκομιδῆς καὶ πλήρωσι κατ' ἀκολουθίαν λειτουργίας—ἡ ἑορτὴ τοῦ εὐαγγελισμοῦ, λέγω, συνάπτεται, ὡσάκις συμπίπτει ἐν ἡμέρᾳ τινὶ τῆς τεσσαρακοστῆς, πάντοτε καὶ ἐν τῇ μοναχικῇ ἔτι, τάξει, μετὰ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἐσπερινοῦ, ἀπο-

τῆς λειτουργίας ἔτι τοῦ Ἰακώβου¹ τὰ μικρὰ λεγόμενα ἀντίφωνα ἀποτελοῦντες ψαλμοὶ 114—117 ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ πασχαλίου δείπνου², ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ἀσφαλῶς κατ' ἀκολουθίαν καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτήρος κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας³, ἐνισχύει τὴν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ Α' μέρος τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας λειτουργίας, ὅπερ κατὰ τὴν ΣΤ' ἔτι ἑκατονταετηρίδα δὲν ἔφερε τὴν νῦν μορφήν, τὴν χαρακτηριζομένην ἐκ τῆς παρουσίας τῶν τριῶν ψαλμικῶν ἀντιφώνων καὶ τῆς ὑπηρεσίας τῶν κατηχουμένων⁴, ἐμορφώθη κατὰ

τελοῦσης ταύτης τὸ Α' ἐκείνης μέρος, τὸ ὡς λειτουργία τῶν κατηχουμένων συνήθως χαρακτηριζόμενον, πρβλ. Δημητριάδου II, 85 ἔξ.

1. Περὶ τῆς τοῦ Ἰακώβου λειτουργίας ὄρα ἄνωτ. ἐν σελ. 724,2.

2. *Ρομπότη* λειτουρ. σελ. 289. «Οἱ ψαλμοὶ 112—117, οἱ ἐπιγραφόμενοι διὰ τοῦ ἀλληλούϊα, ἐψάλλοντο κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς καὶ τὰς νομηνίας. Τελουμένου τοῦ Πάσχα (τοῦ πασχαλίου δείπνου), οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐψάλλοντο ἐπὶ τοῦ δευτέρου ποτηρίου πρὸ τοῦ δείπνου, οἱ δὲ λοιποὶ μετὰ τὸ δείπνον».

3. Ὅρα Ματθ. 26, 30 «καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον». Πρβλ. καὶ Μάρκου 14, 26.

4. Ἡ Βυζαντινὴ ἀκολουθία τῆς θείας λειτουργίας δὲν ἐγνώριζεν εἰσέτι κατὰ τὴν ΣΤ' ἑκατονταετηρίδα, ὡς γνωστόν, τὴν νῦν ἐν χρήσει διαδικασίαν τῆς προσκομιδῆς, καθ' ἣν γίνεται ἡ προσφορά καὶ ἡ προετοιμασία τῶν τιμίων δώρων ἐν τῇ μικρῇ θυσιαστηρίῳ τῆς προθέσεως Ἡ λεγομένη λειτουργία τῶν κατηχουμένων ἤρχιζε τότε διὰ τῆς ἀποκαλουμένης μικρᾶς εἰσόδου τοῦ Ἱερέως, καθ' ἣν ἐψάλλετο ὁ τρισάγιος ὕμνος καὶ ἐγένετο θυμίαμα. Ἠκολούθει εἶτα μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τοῦ λειτουργοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἡ ἀνάγνωσις τριῶν βιβλικῶν περικοπῶν, τῆς Προφητείας, τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἡ ὁμλία τοῦ Ἐπισκόπου, μεθ' ἣν ἐγένετο ἡ ἔξοδος τῶν κατηχουμένων Ἡρξετο εἶτα ἡ λειτουργία τῶν πιστῶν, προοιμαζομένη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ διακόνου ἐκφωνουμένης προσευχῆς τινος, φερούσης τὸν χαρακτήρα λιτανείας καὶ τῆς παρὰ τοῦ λαοῦ ἀπαγγελίας τοῦ ἐν ἔτει 511 παρὰ τοῦ Πατριάρχου Τιμοθέου εἰσαχθέντος συμβόλου τῆς πίστεως.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀπαγγελίας τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως ἐλάμβανε χώραν ἡ μεγάλη εἰσοδος, καθ' ἣν τῶν διακόνων φερόντων πανηγυρικῶς τὰς προσφορὰς εἰς τὸ θυσιαστήριον, ὁ λαὸς ἐψάλλε συνήθως τὸν παρὰ τοῦ Ἰουστίνου τοῦ νεωτέρου ἐν ἔτει 575 διαταχθέντα Χερουβικὸν ὕμνον. Ἠκολούθει εἶτα ἡ προπαρασκευὴ τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων κλπ. «Ὅρα πλείονα περὶ τούτων παρὰ τοῖς Pargoire, L'Église Byzantine, σελ. 99—100 καὶ Moraurau, Les anaphores des liturgies de saints Jean Chrysostome et de saint Basile, Paris 1927 πρβλ. καὶ Histoire de l'Église, Τόμος δ' (1937) τοῦ P. de Labriolle, G. Bardy κ.λ. σ. 517.

Ἡ ἀκολουθία λοιπὸν τῶν Κατηχουμένων ἔφερε πενιχράν τιμὴν μορφήν, ἐν ἣ οὔτε αἱ αἰτήσεις τῶν εἰρηνικῶν οὔτε τὰ τρία ἀντίφωνα μετὰ τῶν ἐμφωνίων ἢ ὑποψαλμάτων αὐτῶν ὑφίσταντο ἔτι. Εὐλόγως ὄθεν ἡ παρουσία τούτων ἐν τῇ τοῦ Ἀσματικοῦ ἑσπερινοῦ ἀκολουθίᾳ ἐνισχύει τὴν πεποιθήσιν περὶ ἐπιθράσεως ταύτης ἐπὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Α' μέρους τῆς θείας λειτουργίας ἐπ' ὅσον βεβαίως προὔποτεθῆ, ὅτι ἡ γένεσις τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀσματικοῦ ἑσπερινοῦ προηγήθη χρονικῶς τῆς διαμορφώσεως, ἣν κατὰ τὴν ΣΤ' ἢ Ζ' ἔτι ἑκατονταετηρίδα ἔλαβεν ἡ ἀκολουθία τῆς θείας λειτουργίας.

τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ ἔσπερινου, ἣτις καὶ ἀντίφωνα τρία ἔχει καὶ εὐχὰς ἀντιφώνων καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν κατηγουμένων, εὐχὰς τοῦτέστιν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν πιστῶν. Ἐχομεν κατὰ ταῦτα πάντα λόγον νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἐν τῷ ἁσματικῷ τῶν ἀκολουθιῶν τύπῳ διεσώθησαν πολυτιμώτατα στοιχεῖα τῆς ἀρχαιοτάτης λειτουργικῆς ἡμῶν παραδόσεως, ὧν ἡ μελέτη τὰ μέγιστα συμβάλλει εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἐξελιξεως τῶν ἡμετέρων ἀκολουθιῶν καθ' ὄλου, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ Α' μέρους τῆς θείας Ἱερουργίας, τοῦ ὧς λειτουργίας τῶν κατηγουμένων χαρακτηριζομένου. Τέλος, πρὶν ἢ κατακλείσωμεν τὸν περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ ἔσπερινου λόγον, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀναγράψωμεν προχείρως πηγὰς τινὰς, ἐν αἷς περιγράφηται ἢ προϋποτίθεται ὁ ἔσπερινὸς οὗτος. Ἐν πρώτῃ γραμμῇ ἔρχεται εἰς ἄποσιν ἐνταῦθα τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 266 τυπικὸν τῆς Πάτμου (Δημητριάδου I, 1—15), ὅπερ περιγράφει καὶ προϋποθέτει αὐτὸν ὡς ἀποτελοῦντα τὸν μόνιμον καὶ σταθερὸν τύπον τῶν ἀκολουθιῶν ἀπασῶν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους, μηδὲ τῶν ἡμερῶν ἔτι τῆς Μ. ἑβδομάδος ἐξαιρουμένων. Τὸν ἡμέτερον τύπον προϋποθέτουσι περαιτέρω τὰ ἐξῆς εὐχολόγια· τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 213 τῶν Παρισίων (αὐτόθι II 999 ἐξ.) καὶ 491 τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου τοῦ Ἀθωνος (αὐτόθι II 356). Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν φαίνεται ν' ἀνήκη καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 982 εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ ἀναγραφόμενων εὐχῶν τῶν μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων καὶ τῆς ὑπηρεσίας τῶν κατηγουμένων, εἰ καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ λυχνικοῦ τῆς Πεντηκοστῆς παρουσιάζει μᾶλλον μικτόν τινα τύπον. Ἐπειδὴ δὲ τέλος οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ διεκρατήθη ἰσχυρότερον ἢ ὅσον, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ λυχνικοῦ τῆς Κυριακῆς Πεντηκοστῆς¹, ἀναγράφωμεν ὡς ἐκ τούτου καὶ τινὰς πηγὰς περὶ τοῦ λυχνικοῦ τῆς ἡμέρας ταύτης, ὅστις ἐνιαχοῦ μὲν παρουσιάζεται ἀμιγῆς καὶ καθαρὸς, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 1877 τυπικῷ τῆς τοῦ Βατικανοῦ βιβλιοθήκης (αὐτόθι II, 899), ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν μικτός, ὡς ἀναμειγμένος μετὰ στοιχείων τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 68 τυπικῷ τῆς ἐν Ἀθωνί μονῆς τοῦ Παντελεήμονος (αὐτόθι I, 140, 1) καὶ ἐν ταῖς ὑπ' ἀριθμὸν 956 (αὐτόθι II, 15), 966 (αὐτόθι II, 216) καὶ 982 (αὐτόθι II, 236) εὐχολογίαις τοῦ Σινᾶ. Μεταβατικόν τινα

Περὶ τῆς κατὰ τὰς ὡς ἀνωτέρω χρονολογίας εἰσαγωγῆς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς θείας Ἱερουργίας τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως καὶ τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου ὄρα καὶ ἡμετέρου *Ρομπότη* λειτουργικῆν σελ. 301—305 καὶ 367 καὶ 372.

Περὶ *μεταρρυθμίσεων* ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν κατηγουμένων κατὰ τὴν Ε' Ἑκατ. πραγματεύεται καὶ ὁ F. Probst ἐν τῇ *Liturgie des vierten Jahrhunderts und derer Reform* (Münster, 1893) σ. 343—360. Περὶ καὶ ἡμετέρου *Κ. Καλλινίκου*: Ὁ ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ σ. 378 ἐξ. Ὅρα ἐπίσης *Origines de culte chretien* τοῦ L. Duchense (Paris, 1889) σ. 77 ἐξ.

1. Ὅτι δὲ ἀκόμη καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως ἦτο ἐν χρήσει ἐνιαχοῦ κατὰ τὸν λυχνικὸν τῆς εορτῆς τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' ὁ ἁσματι-

τύπον παριστᾷ ἡ ἀκολουθία τοῦ λυχνικοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 958 (αὐτόθι II, 23) εὐχολογίῳ τοῦ Σινᾶ. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὸν καθαρῶς μοναχικὸν τύπον, ὅστις ἀποσφίξει ἐκ τοῦ ἄσματος τὰς εὐχὰς τῶν μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων, ἐν τῇ θέσει δὲ τῶν ἀντιφώνων αὐτῶν ἀναγράφει προπάρια τινα πρὸς ψαλμοδίαν. Δὲν εἶναι περιττὸν τέλος νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὰ τελευταῖα ἀμυδρότατα πλέον ἴχνη τοῦ ἄσματος ἐσπερινοῦ σφίζονται καὶ ἐν τῇ ἐν χρήσει σήμερον ἔτι μοναχικῇ ἐν τῷ συνόλῳ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἐσπερινοῦ τῆς Ν', τοῦ ὁποῦ το β' μέρος, ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ εὐχαί, ὑπομιμνήσκει τὴν ἄλλοτε διάταξιν τοῦ ἄσματος, ἐξ οὗ καὶ προήλθον. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἐσπερινοῦ τῆς Ν' ἀπὸ τῆς ἄσματικῆς αὐτοῦ μορφῆς, ἣν ἀρχικῶς ἔφερον, εἰς τὴν σημερινὴν γραφώδη καὶ ἀγνώριστον, διαζωγραφίζεται ἄριστα ἐν τινι σημειώσει τοῦ προμνημονευθέντος ὑπ' ἀριθμὸν 213 εὐχολογίου τῶν Παρισίων. Ἐνταῦθα μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἐσπερινοῦ τῆς Ν', ὅστις παριστᾷ τὸν γνήσιον καὶ καθαρὸν τύπον τοῦ ἄσματος, σημειοῦται (Δημητριάδου II, 999): «Καὶ οὕτω μὲν ποιεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ μεγάλη ἐκκλησία τὴν τῶν εὐχῶν τῆς γονυκλισίας τῆς Πεντηκοστῆς ἀκολουθίαν, ὡς ἐγράφη, αἱ δὲ λοιπαὶ καὶ αἱ καθολικαὶ καὶ αἱ κατ' οἴκους καὶ τὰ μοναστήρια, ἄλλη ἄλλως ποιεῖ καὶ ἕτερα ἕτερος. Αἱ μὲν γὰρ μετὰ τὸ προκείμενον καὶ τὴν ἐκτενῆ ἱερίαν τὰς τέσσαρας ὁμοῦ καὶ τὴν λοιπὴν ἀκολουθίαν· αἱ δὲ, μετὰ τὸ προκείμενον καὶ τὴν ἐκτενῆ εὐχὴν μίαν καὶ στιχηρὸν α', καὶ πάλιν ἕτεραν εὐχὴν καὶ ἕτερον στιχηρὸν, καὶ αὖθις ἕτεραν καὶ ἕτερον· αἱ δὲ τὰς τρεῖς πρὸ τῶν στιχηρῶν καὶ τὴν δ' μετὰ τὰ στιχηρά· Καὶ οὕτω· *Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου*· αἱ δὲ τὰς τρεῖς μόνας, καὶ τὴν δ' οὐ λέγουσιν, οὐ καλῶς, οὐδὲ δικαίως· ὡς ἕκαστος τῶν ἱερέων ἀκριβείας καὶ εἰδήσεως ἔχει, ἢ ἀμαθείας καὶ ἀγροικίας ἢ καὶ ἴσως ὡς καὶ τινες τῶν ἐκκλησιῶν παρέλαβον».

γ) Διάγραμμα τῆς ἀκολουθίας τῆς παννυχίδος.

Τὴν διάταξιν καὶ ὑπηρεσίαν τῆς παννυχίδος «κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν γυνομένην ποτέ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστὴν καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ταύτης καὶ τῇ μεγάλῃ ἐβδομάδι», παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς ἐν σελ. 660 ἐξ. τῶν Ἀπάντων τοῦ Συμεῶν γυνομένης παρ' αὐτοῦ περιγρα-

κὸς τῆς ἀκολουθίας τύπος, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ παρὰ τοῦ Ἀλεξ. Λαυριώτου δημοσιευθέντος ἐσπερινοῦ τῆς ἡμέρας ταύτης, ἐν τῷ τέλει τοῦ ὁποῦ φέρεται σημειώσις τις, καθ' ἣν ἐν τῇ Πεντηκοστῇ ὡς ἐπιμελώδημα τοῦ γ' ἀντιφώνου, ἀντὶ τοῦ Ἁγίου ὁ Θεός, «ψάλλεται τὸ *Χριστὸς Ἀνάστη*, πρὸς τὸ Ἁγιος ὁ Θεός μεταβληθὲν παρὰ τοῦ κυροῦ *Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδαρίου*». Περὶ τοῦ λυχνικοῦ τούτου ὄρα καὶ ἀνατ. ἐν σελ. 9.

φῆς τῆς παννυχίδος κατὰ τὴν α'. ἑβδομάδα τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς¹. Ἡ ἀκολουθία τῆς παννυχίδος ἀκολουθεῖ ἐνταῦθα τὸν εὐθύς ἀμέσως πρὸ αὐτῆς προφαλλέντα ἁσματικὸν ἔσπερινὸν ὁμοῦ μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν προηγιασμένων, μεθ' ὧν καὶ συνάπτεται². Ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς· Τοῦ ἐν τῷ τέλει τῆς λειτουργίας τῶν προηγιασμένων 90 ψ. ἄδομένου ἀκόμη, ὁ Ἱερεὺς συστέλλει τὰ ἄγια. Μετὰ συναπτήν τινα, γιγνομένην παρ' αὐτοῦ ἢ τοῦ διακόνου, ὁ ψάλλτης ἄρχεται διὰ τῆς ψαλμοδίας τριῶν ἀντιφώνων, ἀποτελουμένων ἐκ τῶν 119, 24 ἢ 120 καὶ 121 ψαλμῶν³, οἱ στίχοι τῶν ὁποίων συνοδεύονται ὑπὸ ὑποψαλμάτων ἢ ἐρυμνίων, τοῦ μὲν α'. ὑπὸ τοῦ, Ὡς οἰκτιρῶν Κύριε, τοῦ β'. ὑπὸ τοῦ, Εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην, τοῦ δὲ γ'. ὑπὸ τοῦ, Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς. Συνοδεύεται δὲ ἕκαστος τῶν ἀντιφώνων τούτων καὶ παρ' οἰκείας εὐχῆς, τὸ μὲν α'. παρὰ τῆς, Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας⁴,

1. Πρὸς ταύτην συμφωνοῦσι σχεδὸν κατὰ γράμμα τόσον ἢ παρὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. ρμδ'—144 εὐχολογίου τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καίρου διδομένη περιγραφή ὅσον καὶ ἡ παρὰ τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Πρὸβλ. *Καραμέως Παπαδοπούλου* Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμητικῆς βιβλιοθήκης, II, 51 ἐξ.) μετὰ τῆς δέξης διαφορᾶς μόνον, ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ φέρονται ἀντὶ ἐνὸς μόνον ὑποψάλματος, συνοδεύοντος τοὺς καθ' ἕκαστον στίχους τοῦ ψαλμοῦ, *τροπάκια πλειότερα, παρεντιθέμενα* μεταξὺ τῶν στίχων τοῦ ψαλμοῦ.—Περὶ τῆς παρουσίας τῶ καθαρῶς κοσμικοῦ τούτου βυζαντινοῦ τύπου μεταξὺ τῶν μοναχικοῦ τύπου ἀκολουθιῶν τῆς Ἱεροσολυμητικῆς Ἐκκλησίας ὄρα ἀνωτέρω ἐν σελ. 724,2.

2. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 266 τυπικῷ τῆς Πάτμου, τῷ ἀναγράφοντι τὴν τάξιν τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (ὄρα Δημητριάδου I, 1—154), ἀπαντᾷ ἀκολουθία τις τῆς λιτῆς, ἔχουσα καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῆς ἡμετέρας παννυχίδος, καθόσον ἀποτελεῖται ἐκ τῶν αὐτῶν ἀντιφώνων, ἧτοι τῶν 119, 120 καὶ 120 ψαλμῶν, ἀλλ' ἦτις ὁμοῦ ψάλλεται μετὰ τὴν τοῦ ὁρθρου ἀκολουθίαν καὶ κατὰ τὴν γινομένην λιτανεῖαν ἀνά τὰς ὁδοὺς καὶ διάφορα ἄλλα κέντρα τῆς Κων/πόλεως. Περὶ ταύτης ὄρα Δημητριάδου I 28 ἐξ., 47 ἐξ., 71 ἐξ., 78 ἐξ. καὶ ἀλλαχού.

3. Ὡς πρὸς τὸ β'. ἀντίφωνον ἐπικρατῆ ἢ ἐξῆς διαφορὰ, ὁ μὲν Συμεὼν ἀναγράφει τό, Πρὸς σὲ Κύριε, ἦρα τὴν ψυχὴν μου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν 24 ψαλμόν, τὸ εὐχολόγιον ὁμοῦ τῷ Καίρου καὶ τὸ τῆς Ἀναστάσεως τῶν Ἱεροσολύμων, τὸ Ἡρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν 120 ψαλμόν. Ὁφθαλμοφανῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ παρανοήσεως ἐκ μέρους τοῦ Συμεῶν, προελθοῦσης ἐκ παρανοήσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ, Ἡρα τοὺς ὀφθαλμούς, ὡς Ἡρα τὴν ψυχὴν μου.

4. Ὁ Συμεὼν σημειοῖ ἐδῶ, ὅτι ὁ Ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ α'. ἀντιφώνου, ὑπ' ἣν ὑπονοεῖ, ὡς ἐκ τῆς συναφείας σαφῶς συνάγεται, τὴν τοῦ α'. ἀντιφώνου τοῦ ἔσπερινου, τὴν Κύριε, οἰκτιρῶν καὶ ἐλεῆμων, περὶ ἧς ἴδε ἀνωτέρω ἐν σελ. 188/9, ἀλλὰ ἀναφέρει καὶ τὴν, Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας. Τὸ παρὰ τῇ Πατρολογία τοῦ Migne φερόμενον κείμενον εἶναι ἑλλείπες, τεταραγμένον καὶ συγκεχυμένων ἐν τῷ σημείῳ τούτου, διότι φέρεται ἐνταῦθα (σελ. 660) «Καὶ ψάλλονται οἱ στίχοι [τοῦ], Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με, δηλαδῆ συν τούτῳ(;) ἐξ ἐκατέρου χοροῦ, Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας. Ὁ δὲ Ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ πρώτου ἀντιφώνου». Ἀλλὰ τό, Οἱ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἡμέρας ἀποτελεῖ τὰς ἀφικτικὰς λέξεις τῆς ἀναγινωσκόμενης ἐνταῦθα κατὰ τὸ Καίρινόν εὐχολόγιον εὐχῆς, δὲν εἶναι κατ'

τὸ β'. παρὰ τῆς, Σὲ τὸ ἄδιον καὶ ἀνέσπερον φῶς¹, τὸ δὲ γ'. παρὰ τῆς, Ὁ τὴν αὖπνον καὶ ἀκατάπαντον δοξολογίαν.—Ἐπακολουθεῖ θυμίαμα τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ ἱερέως, κρατοῦντος ἀνημιμένην λαμπάδα, καὶ ἡ ψαλμοδία τοῦ Ν' ψαλμοῦ, οὗ οἱ στίχοι συνοδεύονται ὑπὸ τοῦ ὑποψάλματος, Ἐλεήμων ἐλέησον ἡμᾶς. Εἶτα τὸ πᾶσα προῆ (ὄπερ ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ 150 ψαλμοῦ).—Ἐὐαγγέλιον—τροπάριον, Ἡ ἀσώματος φύσις — ἡ κεφαλοκλισία, τὸ Ἐπάκουσον ἡμῶν — τό, εἴη τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου εὐλογημένον, ὁ ψαλμός, Εὐλόγησω τὸν Κύριον (ψ. 33) καὶ ἡ ἀπόλυσις.—Ἄλλ' ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 266 Τυπικοῦ τῆς Πάτμου (Δημητριέβσκη I, 1—154), ἡ ἀκολουθία τῆς παννυχίδος ἐψάλλετο, πλὴν τῶν ἡμερῶν τῆς τεσσαρακοστῆς, εἰσέτι καὶ μετὰ τοὺς ἑσπερινούς τῶν λοιπῶν ἐπισήμων ἑορτῶν, μεσολαβούσης μεταξὺ τούτων καὶ ἐκείνης ἀναγνώσεως ἐκ τῆς Γραφῆς. Ὡς ἐκ τούτου ἀναγράφεται ἐνιαῦθα εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ ἢ στερεότυπος φράσις: ἀνέρχεται ἡ προανάγνωσις καὶ ἡ παννυχίς. Οὕτω δέ, ἐπὶ παραδειγματι, ἐν σελ. I, 31, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς παραμονῆς τῆς 18 Δ)βρίου, ὅτε ἐπανηγυρίζοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκοκρατειῶν—ἐν I, 71, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν γενεθλίων τῆς πόλεως, ἀγομένων τῇ 18 Μαΐου—ἐν I, 105, ὅπου πρόκειται περὶ τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς παραμονῆς τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἑορταζομένης τὴν 15 Αὐγούστου κ. ἄλλ. — Πρβλ. ὡσαύτως τὰς παραμονὰς τῶν ἐξῆς ἑορτῶν, Ἀναλήψεως (αὐτόθι, I, 145), τῆς Ζ' Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Α' συνόδου (αὐτόθι I, 146), τῆς Κυριακῆς τῆς Ν' (αὐτόθι I, 147).— Ὅτι δὲ πάλιν παραλλήλως πρὸς τὸν σύντομον τοῦτον καὶ παρὰ τῶν κοσμικῶν ἱερέων χρησιμοποιούμενον τύπον, ὑπῆρχεν ἐνιαχοῦ ἐν χρήσει καὶ ὁ ἐκτενέστερος μοναχικός, μάλιστα κατὰ τὰς ὀλονυκτίους παννυχίδας, πρόδηλον, συναγεται δὲ καὶ ἐκ τῶν παρὰ τῷ Δημητριέβσκη I, 124 φερομένων: «Καὶ οἶαν ἡμέραν τῶν νηστειῶν κελεύει ὁ Πατριάρχης εἶτε ἐν τῇ μέσῃ [=τῆς Δ' ἐβδομάδος] εἶτε τῇ μετὰ ταύτη ἐβδομάδι γίνεται ἡ παννυχίς ἐν Βλαχέρναις οὕτως...» (ἀναγράφονται δὲ ἐφεξῆς: ἑσπερινά, κοντάκιον, τριαδικόν, μεσονυκτικὰ καὶ ὄρθρος). Μνεῖαν τῆς ἡμετέρας παννυχίδος ποιεῖται καὶ ὁ ἡμέτερος Π. Ρομπότης ἐν σελ. 352 τῆς προμνημονευθείσης λειτουργικῆς του, ὅστις ἀποκαλεῖ ταύτην καὶ ἀσματικὸν ἀπόδειπτον, ψαλλόμε-

ἀκολουθίαν ἐφύμνιόν τι ἢ ὑπόψαλμα, ὡς ἐξέλαβεν ὁ ἐκδότης τῶν συγγραφῶν τοῦ Συμῶν Θεσσαλονίκης ἐν τῇ Πατρολογία τοῦ Migne.

1. Μετὰ τὴν εὐχὴν ταύτην φέρονται παρὰ τῷ Συμῶν (αὐτόθι σελ. 660) τὰ ἐξῆς: «Ἐπισυνάπτει δὲ [=ὁ Ἱερεὺς], καὶ τὰς ἄλλας δύο εὐχάς, Ὁ τὴν αὖπνον καὶ ἀπαντον δοξολογίαν, καὶ τό, Δέσποτα παντοκράτορ ἀκατάληπτε». Προδήλως πρόκειται περὶ τῶν εὐχῶν τῶν δύο ἐπακολουθοῦντων ἀντιφώνων, λεγομένων πρὸ τῆς ἐνάρεξως τῆς ψαλμοδίας ἑνὸς ἐκάστου τούτων, κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἐπισυνάπτονται, ὡς ἀνακριβῶς καὶ ἡμελημένως ἐκφράζεται ἐδῶ ὁ Συμῶν.

νον κατὰ τὰ φερόμενα παρὰ *Συμεών*, κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἑβδομάδων τῆς Τεσσαρακοστῆς καὶ δὴ κατὰ τὴν *πρώτην* καὶ τὴν *τελευταίαν* ταύτης. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ *Ρομπότη* δὲ φερόμενα ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι ὄντως ὁ *Συμεών*, ἰσχυρίζομενος, ὅτι ἡ τοῦ ἄσματος ἀκολουθία καὶ τὴν ἐπτάκις αἰνεσιν ἀποσφύξει τῆς μοναχικῆς τάξεως, ἐπάγεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰς, ὅτι δηλαδὴ τὰ τῆς παννυχίδος πληροῦσι καὶ ἀποτυποῦσι τὰ τῶν ἀποδείπων (αὐτόθι σελ. 661). Ἄλλ' ὑπὸ ἀπόδειπνα ἐνταῦθα νοεῖται ὀφθαλμοφανῶς οὐχὶ καὶ ἡ ἀκολουθία ἔτι τοῦ *μικροῦ* λεγομένου ἀποδείπνου, ἢ ἀναγινωσκομένη καθ' *ἐκάστην* καὶ παρὰ *παντός* καὶ *μετὰ* τὸν χρόνον τοῦ δείπνου, ἀλλὰ μόνον ἢ τοῦ *μεγάλου*, ἥτις ἀναγινώσκεται ἐξαιρετικῶς μόνον καὶ εἰδικῶς κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἑβδομάδος μέχρι καὶ τῆς μεγάλης Τετάρτης ἑσπέρας κατὰ τὸ νῦν ἰσχύον τυπικόν (ὄρα *Τυπικόν* σελ. 334), καὶ ἥτις ἐν τῇ *πρώτῃ* ἑβδομάδι εἶναι ἐφωδιασμένη καὶ μετὰ *εὐαγγελικῶν* ἔτι περικοπῶν¹, καὶ ἥτις, τοιαύτη οὔσα, ἐπέχει ὄντως θέσιν *μικρᾶς ἀγρυπνίας* ἢ *παννυχίδος*², ἀντιστοίχου ὅλως πρὸς τὴν ἡμετέραν τοῦ ἄσματος τύπου, μεθ' ἧς καὶ κοινὰ τινα στοιχεῖα δεικνύει, οἷα εἶναι ἢ ἐν ἀμφοτέροις παρουσία τῶν ψαλμῶν 24, 50 καὶ 150, τῶν στίχων τοῦ τελευταίου προσηλλομένων ἢ συνοδευόντων ὡς ὑποψαλμάτων τὴν ψαλμωδίαν τοῦ ὕμνου, *Κύριε τῶν δυνάμεων*, καὶ ἢ παρουσία τῶν ὕμνων, *Ἡ ἀσώματος φύσις*, καὶ *Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς*.

δ) Διάγραμμα τοῦ ἄσματος ὄρθρου.

Ἀκολουθοῦμεν παρομοίως ἐνταῦθα τὴν περιγραφὴν τοῦ *Συμεών* ("Απαντα. σελ. 636 ἐξ.), ἀναφερομένην εἰς τὸν κατὰ τὰς Κυριακὰς ψαλλόμενον

1. Τὰς *Εὐαγγελικὰς* περικοπὰς ὄρα ἐν τῷ σχετικῷ βιβλίῳ τῆς ἐκκλησίας, τῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Εὐαγγέλιον ἢ Εὐαγγελιάριον* φερομένῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ περιλαμβάνονται ἅπαναι αἱ εὐαγγελικαὶ περικοπαὶ τοῦ ἑνιαυτοῦ, διατεταγμέναι κατὰ τὴν ἐκάστοτε λειτουργικὴν αὐτῶν χρῆσιν. — Ἡ ἀπορία δέ, διατί τὰ ἐν χρήσει λειτουργικὰ ἡμῶν βιβλία, τὸ *Τυπικόν*, τὸ *Εὐαγγέλιον* καὶ τὸ *Ὁρολόγιον*, ὀρίζουσι εὐαγγελικὰς περικοπὰς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Μ. ἀποδείπνου διὰ τὰς ἡμέρας μόνον τῆς Α' ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῶν ἐφεξῆς αὐτῆς ἑβδομάδων, ἐξηγεῖται πιθανώτατα ἐντεῦθεν, ἢ ἐκ τοῦ ὅτι αἱ αὐταὶ περικοπαὶ ἰσχυρὸν καὶ διὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῶν ἐφεξῆς ἑβδομάδων, ὁσάκις ἐτελεῖτο κατ' αὐτὰς ἡ ἀκολουθία τοῦ Μ. ἀποδείπνου ἢ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, αἱ εὐαγγελικαὶ περικοπαὶ ἐθεωροῦντο προνόμιον τῆς Α' ἑβδομάδος.

2. Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα καὶ τοῦτο ὅτι αἱ διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μ. ἀποδείπνου τῶν ἡμερῶν τῆς Α' ἑβδομάδος τῆς Τεσσαρακοστῆς ὀριζόμεναι εὐαγγελικαὶ περικοπαὶ χαρακτηρίζονται, ὡς περικοπαὶ τῶν *παννυχίδων* τῆς Α' ἑβδομάδος τῆς Τεσσαρακοστῆς. — Ἰβλ. καὶ Δημητριάδου I, 604, ἐνθα ἡ ἀκολουθία τοῦ Μ. ἀποδείπνου καλεῖται *παννυχίς*, ἧς ἡ τέλεις ὀρίζεται νὰ γίνηται οὐχὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ συνημμένως μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἀλλὰ μετὰ τὸ

ἄρθρον, «οὐ κατὰ μίμησιν εἶναι», ὡς λέγει ὁ ἴδιος, «καὶ ὁ καθ' ἡμέραν ἄρθρος». Ἐπειδὴ δὲ μέρος μὲν τῆς ἀκολουθίας ταύτης ψάλλεται ἐν τῷ πρὸ τοῦ ναοῦ *νάρθηκι*, μέρος δὲ *ἐντὸς τοῦ ναοῦ*, διαιροῦμεν λόγῳ τῆς διαφορᾶς ταύτης τῶν τόπων κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἀκολουθίαν εἰς δύο μέρη: Μέρος Α', ἐν τῷ *νάρθηκι*, μέρος Β', ἐν τῷ *ναῷ*. Μέρος Α', ἐν τῷ *νάρθηκι*. Τὸ πάλαι ἐπληροῦτο ὁ ναὸς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀκολουθίας *θυμιάματος* παρὰ τῶν ὑπηρετῶν¹. Κεκλεισμένων εἶτα τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιασματος ἱσταμένου πρὸ αὐτῶν ἐν τῷ *νάρθηκι*², διεξάγεται ἡ ἀκολουθία ὡς ἔπεται· Εὐλογημένη ἡ βασιλεία³—Εἰρηνικά—4 ἀντίφωνα ἢ 7 κατ' ἄλλην τινὰ ἀπαρίθμησιν⁴, συνιστάμενα ἐκ τῶν ψαλμῶν, 3 *Κύριε τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με*, 62 *Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου πρὸς σὲ ὀρθρίζω*, 133 *Ἴδου δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, καὶ* 118, τοῦ Ἀμώμου⁵, ψαλλομένου τούτου εἰς 3 στάσεις, τῆς α' ἀπὸ τῶν στίχων 1—72, τῆς β' ἀπὸ τοῦ 73 (*Αἱ χεῖρες σου*

δεῖπνον.—Αὐτόθι σ. 530 λέγεται, ὅτι μετὰ τὸν ἑσπερινὸν δέον ν' ἀναπαύονται οἱ ἀδελφοί, κατὰ δὲ τὴν ὥρισμένην τῶν ἀγνυπνιῶν ὥραν νὰ συναθροίζωνται ὅπως ψάλλωσι τὸ ἀπόδειπνον, τοὺς κανόνας τῆς παννυχίδος καὶ τὸν ἄρθρον μετὰ τῆς Α' ὥρας.

1. Ἴδε ἄνωτ. σελ. 45,2.

2. Κλείονται αἱ πύλαι τοῦ ναοῦ καὶ ἵσταται ὁ λαὸς ἔξω, ἐπειδὴ ὁ ναός, κατὰ τὸν Συμεῶνα, ἐκτυποῖ τὸν παράδεισον καὶ τὸν οὐρανόν, ἀφ' ὧν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς παρὰ τῶν πραιοπλαστών ἐξεβλήθη καὶ ἀπεκλείσθη· Πρβλ. *Συμεῶν*, αὐτόθι σελ. 636.

3. Ἐμπροσθεν τοῦ θειοτάτου ναοῦ, τοῦ νέου τούτου παραδείσου καὶ οὐρανοῦ, ἱστάμενος ὁ ἱερεὺς, «ὡς μεσίτης καὶ ἀγγέλου τύπου ἐπέχων», εὐλογεῖ τὸν ἐν Τριᾶδι Θεὸν διὰ τοῦ *Εὐλογημένη ἡ βασιλεία*, αὐτόθι σελ. 636.

4. Ἀριθμοῦνται εἰς 7, ὅταν μία ἐκάστη τῶν τριῶν στάσεων τοῦ Ἀμώμου ἐκληφθῆ ὡς ἀποτελοῦσα καὶ χωριστὸν ἀντίφωνον.

5. Τῆς πρώτης στάσεως τοῦ Ἀμώμου ἀρχαιμένης *θυμῆ* ὁ ἱερεὺς τὸν *νάρθηκι* κύκλω, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους αὐτοῦ, περὶ τοὺς θεμελίους τοῦ ναοῦ καὶ τοὺς τοίχους αὐτοῦ. «Καὶ ἐπανελθὼν, εἶτα, ὅθεν ἤρξατο, σταυροῦ τύπον ποιεῖ μετὰ θυμιατοῦ λέγων, *Σοφία, ὀρθοί*, μιᾶς λαμπάδος προηγουμένης..., ὁ δὲ ψάλτης καλεῖ αὐτόν, ἐκφωνῶν τό, *Εὐλογητός εἰ Κύριε* (= στίχ. 12 τοῦ 118 ψ). Ἔθος γὰρ εἰς τοῦτον εἶναι τὸν στίχον *τῷ τέλει* [=ἴσως ἀντί, τὸ τέλος] τοῦ θυμιάματος. Καὶ ὁ ἱερεὺς ἠρμαίῳ φησὶ φωνῇ τό, *Σοφία, ὀρθοί*. Καὶ εὐθὺς ἐλθὼν θυμῆ τὸν ἀρχιερέα καὶ καθ' ἑξῆς τοὺς λοιποὺς ἅπαντας. Εἶτα εἰσελθὼν ἐκ τῆς πλαγίας εἰς τὸν ναὸν ἐν σιγῇ θυμῆ πάντα τὸν ναόν, κεκλεισμένον ὄντα, ὡς εἴρηται. Καὶ τὸ θυσιαστήριον εἰσελθὼν ἀκεί θυμιάσας καὶ ἀποθέμενος τὸ θυμιατήριον *λαμβάνει τὸν τίμιον σταυρὸν*, ὀπισθεν ἱστάμενον τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου. Καὶ ἐξερχόμενος ἐκ τῆς ἐτέρας πλαγίας... *φέρων ἴσταιν τὸν σταυρὸν ἐκ δεξιῶν, πλησίον τῶν μεγάλων πυλῶν τοῦ Θείου ναοῦ* [=ἔξω ἐν τῷ *νάρθηκι*]. Ἐνθα δὴ καὶ ἵσταται μέχρι συμπληρώσεως τῶν ψαλμῶν [=τοῦ τέλους τοῦ Ἀμώμου]. Τότε δὲ τῶν τριῶν κηρῶν ἐν τούτῳ (τῷ σταυρῷ) ἀναπτομένων καὶ ἀνοιγομένων τῶν πυλῶν μετὰ λαμπρότητος ἤδη ἡ εἰσοδος γίνεται». Πρβλ. *Συμεῶν*, αὐτόθι σελ. 641.

ἐποίησάν με)—131, τῆς γ' ἀπὸ τοῦ 132 (*Ἐπίβλεπον ἐπ' ἐμέ*)—τέλους, ἦτοι μέχρι τοῦ στίχου 176.—Οἱ ἐπὶ μέρους στίχοι τῶν ἀντιφώνων τούτων ψάλλονται μετὰ ἐφυμνίων ἢ ὑποψαλμάτων, ἅτινα τῶν μὲν 3 πρώτων ψαλμῶν εἶναι ἐν μὲν ταῖς κοιναῖς ἡμέραις καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς καθόλου¹ τό, *Δόξα σοι ὁ Θεός*, ἐν δὲ ταῖς ἑορταῖς τὸ τριαδικόν, *Δόξα σοι Πάτερ, Δόξα σοι υἱέ, Δόξα σοι τῷ πνεῦμα τῷ ἁγίῳ, τριῶς ἅγια δόξα σοι*, τῶν δὲ στάσεων τοῦ Ἀμώμου εἶναι τῆς μὲν α' τὸ Ἀλληλούϊα, τῆς δὲ β' τὸ *Συνέτισόν με Κύριε*, τῆς δὲ γ' τὸ Ἀλληλούϊα². Εἶτα γίνεται ἡ εἴσοδος (τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ ἐκκλησιασματος) ἐκ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν, τοῦ ἱερέως προπορευομένου καὶ βαστάζοντος τὸν τίμιον σταυρόν³.

(Συνεχίζεται)

1. Πλὴν τῆς τῶν Προπατόρων Κυριακῆς καὶ τῆς τῶν Πατέρων μόνον. Πρβλ. *Συμβών*, αὐτόθι σελ. 637.

2. Ἀρχομένης τῆς β' στάσεως τοῦ Ἀμώμου *Ἐπίβλεπον ἐπ' ἐμέ*, «ἀνοίγει ὁ ἱερεὺς», λέγει ὁ *Συμβών* (αὐτόθι σελ. 637), «τὴν μίαν πύλην τοῦ ναοῦ, δεικνύς ὡς διηνοίγη ἡμῖν ὁ σὺρανὸς τῆ θεᾶς τῆς τοῦ Κυρίου σαρκώσεως (=νοεῖ τὴν θέαν τοῦ ἐνώπιον τῆς πύλης τοῦ ναοῦ στηθέντος τιμίου σταυροῦ), *ἐπιβλέψαντος ἐξ οὐρανοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς ἐπουρανίου καὶ ζωσῆς πύλης τῆς Θεοτόκου*».

3. Τὰ τῆς προπαρασκευῆς τῆς εισόδου ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: Μετὰ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ σταυροῦ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ψαλμοψαλμῆς τῆς α' στάσεως τοῦ Ἀμώμου καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ ἐν τῷ νάρθηκι πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, ὡς εἶδομεν, ἀνοίγει ὁ Ἱερεὺς, ὡς προείπομεν, κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς γ' στάσεως, *Ἐπίβλεπον ἐπ' ἐμέ*, τὸ ἐν τῶν πυλῶν θυροφύλλον, κατὰ δὲ τὸ τέλος τῆς αὐτῆς στάσεως, καὶ εἰδικώτερον κατὰ τὴν ψαλμοψαλμῆν τοῦ 170 στίχου, *Εἰσεέλθαι τὸ ἀξιωμαῖον ἐνώπιόν σου*, ἀνοίγοντος καὶ τοῦ ἑτέρου θυροφύλλου τῆς πύλης, εἰσέρχονται πάντες εἰς τὸν ναόν, προπορευομένου τοῦ Ἱερέως καὶ βαστάζοντος τὸν τίμιον σταυρόν. Ὁ μὲν Ἱερεὺς εἰσέρχεται διὰ τῆς *μυσαίας* πύλης, οἱ δὲ λοιποὶ διὰ τῶν πλαγιῶν.